

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra Blízkého východu

Bakalářská práce

Vojtěch Zikán

Mírzá Malkom Chán a modernizace Persie v polovině 19. století

Mirza Malkam Khan and Modernization of Persia in the Middle of
the 19th century

Praha 2022

Vedoucí práce: PhDr. Zuzana Kříhová, Ph.D.

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval své vedoucí PhDr. Zuzaně Kříhové, Ph.D. za její cenné rady, skvělou podporu a konzultace, díky kterým jsem mohl předkládanou práci dokončit. Zároveň bych zde rád poděkoval také Mgr. Moně Khademi za její pomoc a podnětné nápady při překládání. V neposlední řadě bych chtěl také poděkovat knihovníkovi naší katedry Mgr. Jakubovi Rumplovi za technickou asistenci.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 12. května 2022

Vojtěch Zikán

Klíčová slova (česky)

Persie, modernizace, Mírzá Malkom Chán, Qádžárovci, konstituce, reformy

Klíčová slova (anglicky):

Persia, modernization, Mirza Malkam Khan, Qajars, constitution, reforms

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce se věnuje zkoumání modernizačních a reformních procesů ve vybraných písemnostech iránského reformátora Mírzy Malkoma Chána (1833-1908). Analyzované období zahrnuje zejména 50. a 60. léta 19. století, zahrnut je ale i širší historický a společenský kontext. Cílem práce je prozkoumat Malkomovu kritickou reflexi perského státu v polovině 19. století a přiblížit soubor Malkomových návrhů reforem státního aparátu, nástin ústavy a legislativních změn. K dosažení stanovených cílů jsou uváděny ukázky Malkomových textů přeložené z perštiny, v nichž jsou zkoumány a analyzovány modernizační koncepty. Dílčím záměrem je prozkoumat, jaké struktury, byrokratické i správní mechanismy považuje Malkom Chán ve svých spisech za funkční pro budoucí vývoj qádžárovské Persie.

Abstract (in English):

The bachelor's thesis concentrate on the study of modernization and reform processes in selected documents of the Iranian reformer Mirza Malkam Khan (1833-1908). The analyzed period mainly includes the 1850s and 1860s, but also includes a broader historical and social context. The aim of the thesis is to examine Malkom's critical reflection on the Persian state in the middle of the 19th century and to describe a collection of Malkom's proposals for reforms of the state apparatus, an outline of the constitution and legislative changes. To achieve the set goals, examples of Malkom's texts translated from Persian are presented, in which modernization concepts are researched and analyzed. The partial intention is to examine what structures, bureaucratic and administrative mechanisms Malkam Khan considers functional in his writings for the future development of Qajar's Persia.

OBSAH

Úvod	7
Cíle, metody a struktura práce	9
Použité prameny a sekundární literatura	11
Poznámky k transkripci	13
1. Teoretická východiska	14
2. Historické pozadí Persie 19. století	18
2. 1. Ovládnutí Persie Qádžárovci a vláda Fath-Alí Šáha	18
2. 2. Vláda Násieroddín Šáha (1848-1896)	19
3. Charakter qádžárovského státu a struktury státní správy	21
3. 1. Charakter Persie v 19. století	21
3. 2. Podoba qádžárovské státní správy	24
4. Osobnost Mírzy Malkoma Chána	26
4. 1. Inspirační vlivy formující Malkomovy názory a jeho literární odkaz	27
5. Analýza Malkomových textů	30
5.1. Kritika qádžárovské administrativy a státních institucí	30
5. 2. Kritika zaostalosti a historického resentimentu	36
5. 3. Proces modernizace po vzoru Evropy	40
5. 4. Ustanovení legislativy a návrh konstituce	44
5. 5. Reformování qádžárovské administrativy	49
Závěr	53
Seznam použitých pramenů a literatury	56

Úvod

V roce 1789 usedl na perský trůn Mohammad Ághá Chán z dynastie Qádžárovců, jemuž se jako prvnímu vládci od pádu Safijovců roku 1736 podařilo sjednotit rozdrobená území Íránu a vytvořit centralizovaný stát. Nová dynastie se musela okamžitě vypořádávat se zastaralostí státního aparátu, nedostatečně vyzbrojenou armádou a neschopností konkurovat evropským velmocím, zejména Velké Británii a carskému Rusku, které se v oblasti začínaly politicky a vojensky angažovat. Podněty k modernizaci státu přicházely z mnoha směrů. Po téměř celé období panování Qádžárovců probíhaly mezi zástupci elit a dvorními představiteli diskuse o tom, jakým směrem se má modernizace země ubírat. Mezi tehdejší významné propagátory reformy se řadí i iránský myslitel s arménskými kořeny Mírzá Malkom Chán (1834-1908). Malkom patřil mezi Íránce, kteří již měli možnost studovat v Evropě a mohli tak porovnávat poměry v Persii s těmi evropskými. Po návratu do vlasti se okamžitě zapojil do veřejného dění, vyučoval na nově vzniklém vysokém učilišti Dárolfonún v Teheránu, účastnil se zavádění první telegrafické sítě v Persii, angažoval se v diplomatických stycích mezi Persií a Evropou a založil rovněž instituci obdobného rázu jako byly zednářské lóže v Evropě. K reformnímu hnutí však nejvýrazněji přispěl zejména formulací svých reformních myšlenek, které následně formou pamfletů adresoval šáhovi Náseroddínovi a jeho blízkému okolí.

Malkomovo první dílo *Ketábče-je ghejbí já daftar-e tanzímát* (Pamflet z neznáma aneb kniha o reformách, asi 1860)¹ obsahuje návrhy modernizace qádžárovské státní správy a legislativy. Dílo bylo adresováno Mírzovi Džafarovi Mohandesovi Tabrízimu, šéfovi státní rady za Náseroddína Šáha, avšak zároveň oslovuje i samotného šáha. *Ketábče-je ghejbí* je svou formou i obsahem pozoruhodné dílo, žánrově rozkročené mezi esejí, pamfletem a právní listinou. Druhá polovina textu je o to unikátnější, jelikož v ní Malkom Chán odstavec po odstavci představuje svoji vizi ucelené perské ústavy a jednotlivých zákonů, doplněné podrobným vysvětlením. Ke stejnému tématu se následně vrací v díle *Rafiq va vazír* (Přítel a vezír) koncipovaném formou dialogu mezi proreformně smýšlejícím Íránцем a zpátečnickým a chamtivým ministrem, který reprezentuje všechny neduhy tehdejšího úřednického aparátu

¹ Katouzian, Homa, *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*, (New Heaven: Yale University Press, 2009), str. 157. Přesné vydání prvního Malkomova pamfletu není úplně jisté, Hámíd Algár dokonce uvádí rok 1858. Algar, Hamid, *Mírzā Malkum Khān: A Biographical Study in Iranian Modernism*, (Los Angeles: University of California Press, 1973), str. 26-27.

qádžárovského dvora. *Ketábče-je ghejbí* nepřímou završil dalšími dvěma pamflety, *Dastgáh-e diván* (Dvorní aparát) a *Tanzímát-e laškar va madžles-e edáre* (Reforma armády a správního shromáždění), jež napsal během exilového pobytu v Istanbulu mezi lety 1861-1870. V dílech více rozvedl myšlenky reformy státního dvora a k nim přidružených institucí. Ve všech dílech Malkom Chán používal zjednodušenou formu perštiny zbavenou květnatých frází typických pro tehdejší dobu. Zároveň se však pro zdůraznění svých myšlenek uchýloval k častému užívání příměrů, alegorií, metafor a hyperbol, kterými podtrhoval důležitost svých sdělení.

Odkaz Malkoma Chána rezonoval v perské společnosti i dlouhou dobu po jeho odchodu z veřejného života a následném skonu. Ve zkoumání politické a společenské transformace Persie v 19. století ční osobnost Mírzy Malkoma Chána mezi tehdejšími osvícenci, jakožto důležitého aktéra reformního procesu v Persii. Íránský historik Ferejdún Ádamiját dokonce Malkoma řadí mezi nejvlivnější asijské myslitele své doby, k čemuž dodává, že jeho politické vize byly překonány teprve až 30 let po jeho smrti.² Životu a působení Malkoma Chána se věnovala řada akademiků, například již zmiňovaný Ferejdún Ádamiját, Hámíd Algár, Homa Náteq nebo Írádž Parsínežád, kteří tuto íránskou osobnost zkoumají jednak jako reformátora, ale zároveň i v kontextu moderní perské filozofie, humanismus, vztahu k panislámismu či literární a sociální kritiky.³

² Podle Ádamijáta většina politických a sociálních kritiků v Íránu ještě dalších minimálně 30 let čerpalo či napodobovalo Malkoma. Ádamiját, Ferejdún, *Fekr-e ázádí va moqaddame-je nehzat-e mašrútiyát*, (Teherán: Entešárát-e Sochan, 1962), str. 99-100.

³ Více o publikacích a akademících zabývajících se Malkomem Chánem v sekci použité prameny a sekundární literatura.

Cíle, metody a struktura práce

V předkládané bakalářské práci přibližuji reformní úsilí Mírzy Malkoma Chána, a jeho hlavní vize a proklamace směřující k legislativní i celkové společenské obrodě perského státu v druhé polovině 19. století. Mým hlavním cílem je analýza Malkomových kritických postojů a prohlášení ke stavu správy perského státu a státního aparátu v 50. a 60. letech 19. století a přiblížení reformních návrhů, které ve svých spisech prezentoval jako nutné a klíčové k úspěšné nápravě. Dílčím záměrem je prozkoumat, jaké struktury, byrokratické i správní mechanismy považuje za funkční a prospěšné pro budoucí vývoj qádžárovské Persie a které specifické historické události vyzdvihoval jako inspirativní pro reformní vývoj. Zkoumání Malkomových inspiračních zdrojů, domácí i zahraniční provenience, a jejich vlivu na autorovo smýšlení, je rovněž jedním z dílčích cílů této práce.

K dosažení stanovených cílů prozkoumávám modernizační koncepty v Malkomových vybraných spisech v perském originále neboli texty obsahující autorovy rané reformní vize qádžárovského státu. Konkrétně se jedná o čtyři práce: *Ketábče-je ghejbi já daftar-e tanzímát, Rafiq va vazír, Tanzímát-e laškar va madžles-e edáre a Dastgáh-e díván*. V analytické části práce interpretuji Malkomovy reformní návrhy a do předem vymezeného a popsaného kontextu zasazuji autorovu kritickou reflexi řízení qádžárovského státu.

V teoretické části nejprve vysvětluji základní koncepty a terminologii vztahující se k perské administrativě v 19. století (*mostaufí, sadr-e a 'zam, díváncháne* atd.), definuji diskurz *modernity* v Íránu, a další související koncepty (*feudalismus, absolutismus, národ* atd.), což mi poskytuje pevný základ pro následnou práci s textem. Zkoumaný text v podobě vybraných ukázek mého vlastního překladu zasazuji do již určeného diskurzu o modernizace Íránu a interpretací způsobu užití jazyka v Malkomových textech zkoumám narativ, který Malkom Chán zastával. Věnuji se určitým kategoriím Malkomových textů (*zaostalost, nepotismus a korupce, legislativa, dělba moci, státní uspořádání, věda a technologie* atd.), které se přímo vztahují k modernizaci státu.

Malkomovy texty byly vzhledem k perštině poloviny 19. století poměrně složité na překlad, zejména kvůli četným archaismům, vzletným frázím, arabismům a nesourodé gramatice. Při překladu jsem tak byl nucen využívat slovník specializovaný na perštinu 19. století⁴ a zároveň jsem se aktivně radil s rodilou mluvčí, která mi pomáhala lépe porozumět

⁴ Fazl-i-Ali, Maulawi, *A Dictionary of the Persian and English Designed for the Use of Military and Civil Officers and Schools*, (Bombaj: Education Society's Press, 1885).

strukturu a významu textu. Ačkoliv Hámid Algár některé pasáže z *Ketábče-je ghejbí* a *Rafiq va vazír* přeložil do angličtiny, drtivá většina Malkomových textů stále přetrvává v původním znění nepřeložena.

Předkládaná bakalářská práce je rozdělena na tři hlavní části, teoretickou, historickou a samotné jádro práce – část analytickou. V teoretické části přibližuji modernizační koncepty a paradigmatu související s náhledem na vývoj v zemích mimo eurocentrický prostor (např. paradigma *mnohočetných modernit* nebo defenzivní modernity), zároveň též přibližuji rané počátky modernity v Íránu. V historické kapitole popisuji historický vývoj Persie za vlády Qádžárovců, zdůrazňuji důležité historické mezníky, osobnosti, vliv evropských velmocí. Ve druhé kapitole historické části přibližuji společenskou a politickou situaci v Persii 19. století, státní správu a k ní přidružené instituce a politické jevy. Čtvrtou kapitolu věnuji životu Malkoma Chána, základním biografickým údajům, literární činnosti, myšlení a inspiracím. V analytické části prozkoumávám vybrané texty a zasazuji do vytyčeného metodologického rámce.

Použité prameny a sekundární literatura

Hlavními prameny bakalářské práce jsou perskojazyčná díla Mírzy Malkoma Chána editovaná íránským literárním kritikem a historikem Mohammadem Mohítem Tabátabáim ve sbírce *Madžmú‘e-je ásár-e Mírzá Malkom Chán* (Sbírka děl Mírzy Malkoma Chána, 1974).

Pro přiblížení osobnosti Malkoma Chána jsem čerpal zejména z biografické monografie *Mírzá Malkom Khān: A Study in the History of Iranian Modernism* (1971) Hámida Algára, v níž autor detailně a precizně popisuje život íránského reformátora. Přestože se Hámid Algár o Malkoma Chána zajímal více z pohledu vztahu k islámu a působení v tajných společnostech (zednáři), dílo poskytuje základní přehled o Malkomově životě a působení. Další důležitou sekundární literaturou pro studium Malkoma Chána je perskojazyčný titul *Fekr-e ázádí va moqaddeme-je nehzat-e mašrútiyat* (Myšlenka o svobodě a úvod ke konstitučnímu hnutí, 1935) od Ferejdúna Ádamijáta, íránského historika, jenž jako jeden z prvních zpracoval nejen události konstituční revoluce. Osobnosti Mírzy Malkoma Chána věnoval tři podrobné kapitoly, v nichž zkoumal především jeho politické a ekonomické reformy. Cenné detaily Malkomova života přibližuje i publikace *Souvenirs du monde musulman* (Vzpomínky z muslimského světa, 1892) francouzského novináře Charlese Mismera, který vyzpovídal Malkoma Chána a jeho otce Ja‘qúba v jejich istanbulsém exilu; z rozhovorů je patrný silný vliv otce na syna.

Ke studiu diskurzu o modernitě v íránském kontextu čerpám z několika titulů. Zejména se jedná o knihu *Recasting Iranian Modernity: International relations and social changes* (2013) od íránského autora Kamrána Matína, v níž konfrontuje eurocentrické a marxistické narativy o modernitě jako takové. Dalším titulem je *Both Eastern and Western: An Intellectual History of Iranian Modernity* (2018) od Afšína Matín-Asgharího, který sleduje vývoj intelektuálního diskurzu o modernitě v Íránu s přihlédnutím k vnějším vlivům.

Pro pochopení konceptu mnohočetných modernit pracuji s publikací české provenience, *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech* (2016) od Milana Kreuzziegera o Ondřeje Lánskýho, jenž obsahuje vybrané kapitoly definující koncept modernity a modernizace v evropském kontextu a sociologický pohled na tento proces v asijských zemích s důrazem na rozdíly mezi zkoumanými případy.

Klíčovou sekundární prací je kniha *Hidden Liberalism: Burdened Visions of Progress in Modern Iran* (2021) od Husejna Banáího, zamýšlející se nad konceptem liberalismu v íránské modernitě. Z perskojazyčných sekundárních zdrojů též vycházím z článku *Mírzá Malkom Chán va sonnatgeráji-je báztabí* (Mírzá Malkom Chán a reflexivní tradicionalismus,

2016) od íránského sociologa Keramatolláha Rásecha, který se zabývá rolí Malkoma Chána v období přechodu z tradiční společnosti k moderní.

Pro vysvětlení historického pozadí událostí čerpám zejména z publikace *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran* (2010) od Homy Katouziána a *Iran Between Two Revolutions* (1982) od Ervánda Abrahámiána. Oba tituly poskytují přehledný souhrn íránských dějin a jejich pasáže o Qádžárovcích popisují politickou a společenskou atmosféru tehdejší doby. Mezi další tituly mapující historický vývoj v 19. století patří *The Persian Revolution of 1905-1909* (1910) od Edwarda G. Browne a *Persia* (1922) od Sira Percyho Sykese, které jsou unikátním zachycením doby autorů, kteří v dané době v Persii působili a mnohé své poznatky zaznamenali. Velmi ceněné svědectví poskytuje obzvláště Edward G. Browne, který měl možnost se s Malkomem Chánem setkat.

Pro pochopení struktur státní správy v qádžárovské Persii čerpám poznatky z článku *The Evolution of Qajar Bureacracy: 1779-1879* (1971) od Šaula Bacháše, který detailně popisuje vývoj qádžárovské administrativy v době Malkomova raného působení.

Bakalářská práce taktéž čerpá z článků na webových stránkách Encyclopaedia Iranica, zejména z obsahu pojednávajícím o historických osobnostech a fenoménech.

Poznámky k transkripci

Pro přepis perštiny používám jednoduchou transkripci řídicí se zvukovou podobou slov, jelikož v češtině neexistuje jednotná podoba transkripce perštiny a transkripce používaná v angličtině nevyhovuje prostředí českého jazyka. Písmeno *qáf* (ق) přepisuji jako “*q*” (např. *qánún*), zatímco písmeno *ghejn* (غ) jako “*gh*” (např. *ghejbí*). Písmeno ‘ajn (ع) přepisuji jako apostrof (např. *sadr-e a ‘zam*), na začátku slov tuto hlásku nezaznamenávám. Jména a výrazivo arabského původu zapisuji opět podle jejich perské výslovnosti (například Násieroddín místo Násir ad-Dín). Ezáfetové konstrukce zapisuji přidáním “-e” nebo “-je” na konec slov (např. *madžles-e tanzímát* nebo *vozará-je doulat*).

Co se týče jmen íránských autorů, budu vycházet ze stejného kritéria a jejich jména přepisovat podle výslovnosti (Kermatolláh Rásech, Ferejdún Adamiját, Anúše Karvár atd.). Jména íránských autorů přepisuji v poznámkovém aparátu a seznamu literatury tak, jak jsou uvedeny v příslušných titulech (např. Iraj Parsinejad, Anousheh Karvar).

1. Teoretická východiska a počátky íránské modernity

Pro snadnější uchopení problematiky počátků íránské modernity vycházím z paradigmatu *mnohočetných modernit*, vymezujícího se vůči eurocentrickému a universalistickému náhledu na modernitu. Koncept modernity, úzce provázaný s teorií *modernizace* vycházející z evropské modernizační zkušenosti, předpokládal podobnou trajektorii vývoje i v neevropských zemích. Íránista Kamrán Matín tento přístup eurocentrického pojetí modernity ilustruje na čtyřech fázích: historické (sledování dění v Evropě), nominativní (Evropa jako ukázkový příklad), prognostické (evropský model jako universalisticky uplatnitelný) a nakonec stadiální (evropský model dominuje).⁵

Paradigma *mnohočetných modernit* naopak klade důraz na historický a kulturní kontext a odmítá jeden univerzální model modernity. Podle Shmuela Eisenstadta, jednoho z průkopníků teorie *mnohočetných modernit*, byl evropský model modernizace silným podnětem k modernizacím různých částí světa, přičemž následný střet mezi moderním a tradičním, je ve své podstatě výslednou modernitou založenou na politickém a intelektuálním konsensu.⁶ Eisenstadt zároveň cituje tureckou socioložku Nilöfer Göleovou, která za nejvýznamnější charakteristiku modernity považuje „její potenciál sebekorekce, schopnost vyrovnat se s problémy, které v jejím původním konceptu byly za hranicemi představitivosti.“⁷ Modernizace s sebou sice nese určité elementy modernity,⁸ ale ty se nepřetaví v jednotnou podobu modernity navázanou na konkrétní jevy, instituce nebo časová rozpětí, jelikož modernizace je pro každou zemi unikátní vlastní zkušeností.

Na paradigma *mnohočetných modernit* navazuje i další koncept, tzv. *defenzivní modernizace*, aplikovaný kupříkladu Kamránem Matínem pro období Persie v 19. století. *Defenzivní modernizace* je proces, při kterém se méně rozvinutý stát snaží vyrovnat vnějšímu nátlaku, v tomto případě evropským velmocím, přijímáním cizích prvků a jejich zaváděním do stávajících hospodářských a administrativních struktur.⁹ Přebírané prvky následně podle Matína dospívají k *asymetrické amalgamací*, tedy nepřirozenému fungování státních orgánů a zhoršení problémů ve společnosti.¹⁰ Ke konceptu *defenzivní modernizace* se zároveň váže

⁵ Matin, Kamran, *Recasting Iranian Modernity: International relations and social changes*, (London: Routledge, 2013), str. 1-2.

⁶ Shmuel Noah Eisenstadt, „Různorodé modernity,“ v *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech*, ed. Milan Kreuzziger a Ondřej Lánský (Praha: Filosofia, 2016), str. 134-135.

⁷ Tamtéž, str. 164.

⁸ Např. industrialismus, urbanismus, rozvoj věd, kapitalismus nebo nacionalismus.

⁹ Matin, *Recasting Iranian Modernity*, str 55-56.

¹⁰ Tamtéž, str. 56-57.

koncept „*biče vnější nutnosti*“ neboli nuceného modernizování nátlakem zvnější, který, jak Matín vysvětluje, často využívají elity a různé politické frakce pro udržení se u moci.¹¹ *Defenzivní modernizace* lze podle Matína spojovat s vojenskými reformami iniciovanými korunním princem Abbásem Mírzhou (1789-1833) za rusko-perské války v roce 1804-1813, v reakci na vojenské neúspěchy Persie a ohrožení celistvosti státu.¹² V návaznosti na porážku s carským Ruskem svěřil do rukou francouzských důstojníků vycvičení perského vojska. Očekávaný úspěch se ale nekonal, a to z důvodu špatné organizace uvnitř qádžárovské administrativy a diplomatickým sporům mezi evropskými zeměmi.¹³

Podle Afšína Matína-Asgharího modernizace Persie probíhala spíše po vzoru carského Ruska a osmanské říše než podle Evropy.¹⁴ Osmané i Qádžárovci se na přelomu 18. a 19. století nacházeli v podobné situaci. Oba státy nemohly konkurovat evropským mocnostem, které na ně vyvíjely nejprve vojenský a poté i hospodářský tlak. Matín-Asgharí klade paralelu mezi oběma státy a uvádí dva příklady.¹⁵ Zaprvé vojenské a technologické reformy *nezám-e džadíd* (nový řád) v osmanské říši na přelomu 18. a 19. století, iniciované vládnoucí vrstvou v reakci na vojenské porážky v konfliktech s technologicky vyspělejšími evropskými státy. Výsledkem bylo zrušení sboru janičářů¹⁶ a vycvičení profesionální armády. V Persii obdobně proběhly vojenské reformy Abbáse Mírzy.

Druhou paralelou, jakousi nadstavbou vojenských reforem, bylo období *tanzímát* (reform) probíhajících mezi lety 1839-1876 v osmanské říši. V těchto letech došlo k administrativním a hospodářským reformám, mimo jiné i např. zřízení poštovních úřadů, zavádění tisku, přijímání legislativy dle evropských vzorů.¹⁷ Pokus o podobný reformní projekt, který měl zasáhnout i do struktur státního aparátu, zahájil mezi lety 1848-1852 velkovezír Mírzá Taqí Chán (1807-1852), známější pod svým titulem Amír Kabír (Velký kníže), který nastoupil do své funkce společně s mladým a proreformně naladěným šáhem Náséroddínem (vládl 1848-1896).

¹¹ Tamtéž, str. 18.

¹² Tamtéž, str. 59.

¹³ Delegaci francouzských důstojníků vedl generál Claude-Matthieu de Gardane, podle kterého se také této misi přezdívá. Anousheh Karvar, „La reforme de l'état et la modernisation de l'armée persane au 19e siècle: un processus inachevé,“ *Oriente Moderno* 23, č. 84 (2004): str. 68-69.

¹⁴ Matín-Asgharí, Afshin, *Both Eastern and Western: An Intellectual History of Iranian Modernity*, (Los Angeles: California State University, 2018), str. 15, 20-23.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Janičáři byli elitní jednotky osmanské říše, jejíž příslušníci se verbovali z řad křesťanských chlapců na Balkáně. Janičáři se postupem času transformovali na prominentní vlivnou skupinu v osmanské říši.

¹⁷ Lapidus, Ira M., *A History of Islamic Societies*, (Berkeley: University of California, 2002), str. 494.

Amír Kabír se soustředil převážně na hospodářské a administrativní reformy, kterými chtěl zamezit decentralizaci říše.¹⁸ Amír Kabír se pokusil navázat na vojenské reformy Abbáse Mírzy zavedením rekrutačního systému *boniče* (náboru vojenských jednotek), kdy nařídil každé provincii povinně přispívat na vojenské záležitosti státu.¹⁹ Založil též technický institut Dárolfonún, první vysoké technologické učiliště v Íránu, kde byli studenti školeni v oblastech medicíny, dělostřelectví, matematiky a cizích jazycích pod vedením instruktorů z Francie, Itálie nebo Rakouska.²⁰ Podle Hosejna Banáího bylo založení Dárolfonúnu znakem *defenzivní modernizace*, jelikož si od tohoto kroku Náséroddín Šáh a Amír Kabír slibovali nastolení určité formy meritokracie, neboli vlády odborníků, k čemuž ovšem nedošlo.²¹

Ačkoliv smrtí Amíra Kabíra modernizační proces neskončil, podle Ervánda Abrahámíána došlo k jeho výraznému oslabení a zpomalení.²² Íránistka Anúše Karvár poznamenává, že reformování armády bylo klíčovým krokem modernizování celého státu, jelikož se na vojenský aparát vázaly změny i v dalších odvětvích, např. administrativě, výběru daní či celkově vztahu jednotlivce a státu.²³ Za příklad uvádí Rumunsko či Japonsko, které modernizováním armády zároveň modernizovalo samotný stát:²⁴ obě země se v polovině 19. století inspirovaly modelem francouzské armády a budovaly regulérní vojsko, což si žádalo modernizování celé státní správy i odstranění zastaralých feudálních zvyků.²⁵ Persie, narozdíl od Rumunska a Japonska, v tomto směru naprosto selhala, podle Karvára zejména z důvodu patrimoniální povahy perského státu, kdy veškeré oblasti správy země podléhaly přímo panovníkovi, či závisely na libovůli dvorních představitelů.²⁶

Za neúspěchem Kabírových reforem stál především odpor qádžárovských elit vůči změnám státních struktur. Postoj vládnoucí vrstvy podobně hodnotí i Kerमतolláh Rásech, podle kterého byli Qádžárovci nakloněni pouze technologické inovaci a stavěli se proti

¹⁸ Matin, *Recasting Iranian Modernity*, str. 59-60.

¹⁹ Katouzian, *The Persians*, str. 154.

²⁰ Podle Hámida Algára se Amír Kabír povoláním instruktorů z těchto konkrétních zemí snažil snížit vliv Velké Británie a Ruska v zemi. Hamid Algar, "AMÍR KABÍR, MÍRZĀ TAQĪ KHAN," *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 3. srpna 2011. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/amir-e-kabir-mirza-taqi-khan> [Navštíveno 21. 1. 2022].

²¹ Banai, Hossein, *Hidden Liberalism: Burdened Visions of Progress in Modern Iran*, (Bloomington: Indiana University, 2021), str. 29-30.

²² Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions: Princeton Studies on the Near East*, (Princeton: Princeton University Press, 1982), str. 54.

²³ Karvar, *La réforme de l'état*, str. 73-74.

²⁴ Právě na japonském příkladu modernizace selhal tradiční diskurz modernity a muselo dojít k revizi. Lánský, *Modernita/modernity*, str. 29.-30.

²⁵ V případě Rumunska šlo o odstranění aristokratické třídy bojarů, v Japonsku naopak zase zmizelo společenství samurajů. Karvar, *La réforme de l'état*, str. 74.

²⁶ Tamtéž, str. 76-77.

administrativním změnám.²⁷ Zasahování do zavedeného chodu státu a financování dvora přispěly podle Abbáse Amánata ke Kabirově sesazení z funkce: „*Propouštění některých níže postavených parazitů a redukce penzí vysoko postavených dvořanů byly hlavní důvody pádu [Amíra Kabíra].*”²⁸

Větších změn se paradoxně bál i Náséroddín Šáh. Přestože byl zpočátku pro reformy zapálený, Sir Percy Sykes o něm tvrdil, že v návaznosti na průběh reforem *tanzímát* v osmanské říši prohlásil, že „[...]chce kolem sebe muže, kteří netuší, zda je Brusel město nebo druh salátu.”²⁹

Podle Matína defenzivní modernizace vyvrcholila v Persii konstituční revolucí (1905), která odstranila většinu feudálních tradic, jako např. lenního systému *tojúl*.³⁰ Pravomoci šáha byly omezeny, nově se etablující společenské třídy se začaly podílet na správě státu.³¹ Íránská konstituce přijatá v roce 1907 byla podobně jako osmanská konstituce z roku 1876 kombinací sekulárního a islámského práva.³²

Celkově měly qádžárovské pokusy o modernizaci státu spíše imitační ráz a nepronikaly do samotných základů správy země. Působily pouze jako dočasné řešení tehdejších politických problémů, viz. Matínovo přirovnání k *biči vnější nutnosti*. Modernizační proces byl sice jistou reakcí na stupňující se problémy v zemi, které státní aparát nedokázal efektivně vyřešit, avšak v případě Qádžárovců se jednalo jen o kosmetické řešení bez delšího trvání. Skutečně převratné společenské změny sledujeme až na počátku 20. století, přičemž mnohé modernizační fáze naplno proběhly až za vlády dynastie Pahlaví (vládla 1925-1979).

²⁷ Kerमतolláh Rásech, “Mírzá Malkam Chán va sonnatgerájí-je báztabí,” *Political research quarterly* vol. 6, č. 3 (2016): str. 32.

²⁸ Abbas Amanat, “COURTS AND COURTIERS vii In the Qajar period,” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 2. listopadu 2011. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/courts-and-courtiers-vii> [Navštíveno 18. 2. 2022].

²⁹ Sykes, Sir Percy, *Persia*, (Oxford: Clarendon Press, 1922), str. 142.

³⁰ O íránském feudalismu více v kapitole zkoumající charakter státu.

³¹ Matin, *Recasting Iranian Modernity*, str. 63-65.

³² Tvůrci íránské konstituce jako základ adoptovali belgickou ústavu z roku 1831. Said Amir Arjomand, “CONSTITUTIONAL REVOLUTION iii. The Constitution,” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 28. října 2011. Dostupné z: <https://www.iranicaonline.org/articles/constitutional-revolution-iii> [Navštíveno 3. 5. 2022].

2. Historické pozadí Persie 19. století

2.1. Ovládnutí Persie Qádžárovci a vláda Fath-Alí Šáha

V roce 1736, po sérii vnitrostátních krizí a invazí cizích vojsk, skončila více jak dvě staletí trvající vláda Safijovců, jež bývá spojována s dlouhodobou kulturní prosperitou a konsolidací základů moderního íránského státu. Na perském trůně je téhož roku vystřídal vojevůdce Náder Šáh z dynastie Afšárovců, proslulý zejména úspěšnými vojenskými výpravami do Indie, Arábie a na Kavkaz. Ačkoliv Náder Šáh položil základy pro stabilní a prosperující stát, po jeho smrti nastal mocenský boj, ze kterého vedle oslabených Afšárovců vzešla i Zandovská dynastie. Území Íránu se na další téměř půl století znovu propadlo do nestability a teritoriální soupeření. Nakonec roku 1789 Mohammad Ághá Chán (vládl 1789-1797) porazil všechny soupeřící dynastie a téměř půl století od pádu Safijovské dynastie znovusjednotil Persii vládou nové dynastie Qádžárovců.³³ V roce 1797 byl ale zavražděn a na trůně ho vystřídal synovec Fath-Alí Šáh (vládl 1797-1834).

Na začátku 19. století začalo intenzivnější sblížení Persie s evropskými státy, jelikož s hrozícím Napoleonovým tažením do Indie se Velká Británie, Francie a Rusko začaly intenzivně o Persii zajímat. O své neschopnosti čelit evropským mocnostem se Persie přesvědčila během čtvrté rusko-perské války (1804-1813)³⁴, v níž utrpěla hořkou porážku. Podpisem golestánské smlouvy se musela vzdát důležitých držav na Kavkaze. Následná pátá rusko-perská válka (1826-1828), zakončená podepsáním turkmančajského míru, znamenala odevzdání zbylých chanátů Jerevan a Nachičevan; získalo je carské Rusko.³⁵ Následkem prohraných válek narůstalo v perské společnosti napětí, které vyescalovalo v útok na ruskou ambasádu v Teheránu roku 1829. Při masakru zemřelo několik desítek členů ruské mise včetně ruského velvyslanec Alexandra Sergejeviče Gribojedova (1795-1829).

Persie tak v průběhu první třetiny 19. století byla součástí politického soupeření evropských velmocí, později nazývané jako „Velká hra“,³⁶ v níž Velká Británie a Rusko soupeřily o vliv ve střední Asii. Velká Británie si nepřála, aby se z Persie stal silný stát

³³ Qádžárovci přesto museli opakovaně potírat kmenová povstání ve vzdálenějších provinciích.

³⁴ Předchozí rusko-perské války se odehrály v letech 1651-1653, 1722-1723 a 1796.

³⁵ V rámci předání území došlo též k přesunu obyvatelstva, přičemž na ruské území odešlo kolem 57 tisíc Arménů, zatímco do Persie bylo přemístěno na 35 tisíc muslimů. Eduard Gombár, „Ázerbájdžán a „velká hra“ velmocí“ 1814-1829,“ *Bulletin centra ázerbájdžánských a kaspických studií* 11, č. 44 (2016): str. 3.

³⁶ Označení „Velká Hra“ (angl. *Great Game*, rus. *Boľšaja Igra*) poprvé použil a zpopularizoval anglický spisovatel Rudyard Kipling (1865-1936) v novele „Kim“ z roku 1901.

ohrožující její zájmy a snažila se udržet tento stát jako pojistku proti Ruskému impériu. Povahu vztahů Velké Británie k Persii ilustruje nejprve vyjádření sira Johna Malcolma (1769-1833)³⁷ při misi v zemi roku 1806: „*Angličané mají jasný a velký zájem udržet a zvýšit sílu Persie jako bariéry pro Indii.*”³⁸ A následné prohlášení britské vlády z roku 1838: „*Velká Británie považuje Persii za bariéru pro bezpečnost britské Indie před útokem jakékoli evropské velmoci... Persie musí být přátelsky nakloněna Velké Británii, nezávislá na zahraniční kontrole a v mírových vztazích se všemi sousedy.*”³⁹ O tom, že Persie měla zůstat bariérou mezi carským Ruskem a Britským impériem, se samotní Qádžárovci přesvědčili v letech 1837-1838 za vlády Mohammada Šáha (vládl 1834-1848) při neúspěšném pokusu dobýt město Herát v Afghánistánu, jenž skončil fiaskem kvůli britské vojenské intervenci.

2.2. Vláda Náséroddín Šáha (1848-1896)

Výrazným mezníkem v procesu modernizace Persie byl nástup na trůn mladého Náséroddín Šáha v roce 1848. Za jeho vlády prošla země mnoha reformami, od vojenských, administrativních až po vzdělávací. Persie uzavřela s některými evropskými zeměmi řadu kontraktů poskytující evropským velmocím výhodné obchodní smlouvy či přístup ke strategickým pozicím, výměnou za technologické vymoženosti, odborné instruktory a možnost proškolovat perské studenty v Evropě. Působení zahraničních mocností však vyvolávalo nespokojenost a nepokoje mezi obyvatelstvem; zejména obchodnická třída bázaru se kvůli intenzivnějšímu pronikání společností na perský trh obávala o vlastní pozice.⁴⁰ Ovšem i v zahraničních ofenzívách si Persie nevedla příliš dobře, o čemž svědčí další neúspěšný pokus dobýt Herát (1856-1857). Po intervenci ze strany Velké Británie se Persie tak nadobro z Afghánistánu stáhla a nepodnikla žádné další kroky k rozšíření svých hranic.

Nadšení pro modernizační reformy však Náséroddína opouštělo a jeho oblíbenost mezi lidmi klesala. Nejprudší vášně vyvolávalo zejména vydávání výhodných koncesí Evropanům. Během tabákového protestu v letech 1890-1892, následujícím po vydání koncese zvýhodňující anglické obchodníky s tabákem, se v ulicích perských měst konaly masové demonstrace a šáh byl pod tlakem nakonec nucen v lednu roku 1892 tabákovou koncesí zrušit. V srpnu roku 1896 byl Náséroddín Šáh zavražděn následovníkem hlasatelem panislamismu Džamáloddína al-

³⁷ Sir John Malcolm byl britský důstojník a guvernér Bombaje, který je také autorem několika spisů detailně popisujících Persii a Indii.

³⁸ Tamtéž, str. 2.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, str. 50.

Afgháního (1838-1897). Ještě téhož roku usedá na trůn Mozaffaroddín Šáh (vládl 1896-1908), avšak i přes snahu vyřešit hospodářské problémy se napětí ve společnosti stupňovalo a vyvrcholilo událostmi konstituční revoluce roku 1905.

3. Charakter qádžárovského státu a struktury státní správy

3. 1. Charakter Persie v 19. století

Persie na počátku 19. století byla pevně zakotvena ve feudálních strukturách. Jediným vlastníkem veškeré půdy byl panovník, jenž ovšem půdu mohl distribuovat mezi své oblíbenec a následovníky.⁴¹ Tento systém, zavedený již od seldžuckých dob, se nazýval *eqtá'* (doslova propůjčený pozemek). Panovník tak propůjčoval libovolná území, často jako zajištění si loajality nebo náhradu za vyplácení mzdy (*movadžeb*). V Persii se z *eqtá'* vyvinul koncept *tojúl* (léno), přičemž držitel půdy (*tojúldár*) vybíral daně mezi poddanými (*ro'ájá*) a dohlížel na správu lenního území.⁴² Původně se jednalo o dočasné držení půdy za službu králi, postupem času se však tento systém transformoval na dědičné právo.

Další feudální strukturou byla správa nomádských kmenů a společenství, jež sehrávaly podstatnou roli ve společenské i mocenské struktuře Íránu. Qádžárovský stát spravoval nomádskou populaci dle turkicko-mongolského uspořádání *ujmaq* (domácnost). Tento systém fungoval v podstatě jako stát ve státě, vojensky nejsilnější kmenový náčelník s dovolením panovníka vládl nad určitou oblastí, vybíral daně a zasahoval do dění nejen mezi dalšími kmeny, ale též mezi usedlíky.⁴³ Nomádi tvořili v 19. století tvořili zhruba čtvrtinu tehdejší populace, která se dělila jak podle majetku, tak náboženského vyznání, etnicity nebo rodinného původu.⁴⁴ Zároveň měla hierarchické postavení a dělila se ještě podle majetku, náboženského vyznání, etnicity nebo rodinného původu. Ervánd Abráhámíán ve své analýze qádžárovské společnosti zmiňuje, že obyvatelstvo bylo v mnoha ohledech na státu téměř ve všem nezávislé, což bylo již zmíněného uspořádání zapříčiněno také špatnou infrastrukturou regionů a měst.⁴⁵

Vztah obyvatel a státu, případně identifikaci obyvatel s pojmem „perská říše“ přibližuje Afšári Matín-Asgharí, jenž konstatuje, že termín Persie značil ještě v 19. století spíše určitý koncept či model říše, podobně jako římský nebo čínský ve starověku a středověku, spočívající převážně na kulturních a historických základech nežli administrativních ve významu dnešních států.⁴⁶ Státní identita byla ještě v 19. století spojena *de facto* jen s osobou panovníka.

⁴¹ Matin, *Recasting Iranian Modernity*, str. 26.

⁴² A.K.S. Lambton, "EQTĀ'Ā", *Encyclopædia Iranica*. Naposledy upraveno 15. prosince 2011. Dostupné na: <https://iranicaonline.org/articles/eqta> [Navštíveno 11. 2. 2022].

⁴³ Matin, *Recasting Iranian Modernity*, str. 35-37.

⁴⁴ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, str. 11.

⁴⁵ Tamtéž, str. 11-14.

⁴⁶ Matin-Asgari, *Both Eastern and Western*, str. 15-17.

Qádžárovští šáhové se titulovali coby nejvyšší zástupci či stíny boží na zemi, zajišťovali vnější i vnitřní ochranu země a spravovali její záležitosti, čímž též legitimizovali své právo vládnout.⁴⁷

Státní zřízení za Qádžarovců bylo čistě absolutistickou monarchií, panovník disponoval současně legislativní, exekutivní a soudní moc. Místy se však musel podvolit náboženským zákonům (*šari'a*) či lokálnímu zvykovému právu (*urf*).⁴⁸ Králova nařízení (*hokm*, *pl. ahkám/farmán*) vykonávali v *dívánu* (administrativa) úředníci a ministři, kteří byli považováni za králův „osobní majetek“.⁴⁹ Ačkoliv se těšili jistých privilegií a majetku, mohli být kdykoliv ze své služby propuštěni i popraveni, pokud s jejich službami nebyl šáh spokojen, přičemž veškerý jejich majetek následně přešel do rukou krále. Věra Kubičková uvádí, že se pro tento typický rys qádžárovského způsobu vlády dokonce vžilo i označení „*vypít šálek qádžárovské kávy*“.⁵⁰ Tento způsob nakládání s úředníky se udržel až do diplomatického zásahu Britů po popravě Amíra Kabíra, přičemž od té doby se stalo zvykem nepohodlné služebníky *dívánu* místo popravu „pouze“ posílat do exilu.⁵¹

Výrazným negativní rysem takřka po téměř celou dobu vlády Qádžarovců byla značná tendence k *nepotismu* neboli dosazování příbuzných či známých na vysoké posty ve státní správě. Ághá Mohammad Chán původně dosazoval na posty guvernérů (*vali*) místní kmenové náčelníky,⁵² Fath-Alí Šáh místo nich ale začal dosazovat prince z qádžárovské linie.⁵³ To následně vedlo k mocenským sporům mezi rodinnými příslušníky a snaze získat co nejvíce moci a majetku jen pro sebe. Většinu úřednických postů obsazovali jedinci z prominentních rodin, kteří získávali vzdělání v arabštině a dvorní etiketě (*sijáq*) od svých předchůdců či členů rodiny.⁵⁴ Ačkoliv na pozice ministrů byli dosazováni lidé prostého původu, jejich prestiž a majetek se následně rozrůstal skrze sňatky s qádžárovskými princeznami, přičemž jejich

⁴⁷ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, str. 47.

⁴⁸ Shaul Bakhash, „The Evolution of Qajar Bureacracy: 1779-1879,“ *Middle Eastern Studies* vol. 7, č. 2 (1971): str. 140-141.

⁴⁹ Tamtéž, str. 142-143.

⁵⁰ Věra Kubičková, „Proměny v perské literatuře,“ v *Setkání a proměny: vznik moderní literatury v Asii*, editováno Zbavitel, Dušan a další (Praha: Odeon, 1976), str. 90

⁵¹ Katouzian, *The Persians*, str. 154-156

⁵² Lokálními správci případně mohli být také *kalántarové* (starostové, doslova „ti větší“), kteří dohlíželi na fungování měst či jeho čtvrtí a byli často jedinou spojkou mezi poddanými a královským dvorem

⁵³ Bakhash, *The Evolution of Qajar Bureacracy*, str. 145.

⁵⁴ Assef Ashraf, „A Familial state: elite families, ministerial offices, and the formation of Qajar Iran,“ *Middle East Studies*. (2018): str. 9-10.

potomci byli již oficiálně pokládáni za qádžárovské prince.⁵⁵ Výrazným problémem tehdejší společnosti byla též korupce.⁵⁶

Jelikož byli Qádžárovci absolutističtí vládci a veškerá půda jejich majetkem, hlavní interakce s vládnoucí vrstvou probíhala zejména při výběru daní a setkávání místních držitelů půdy na šáhově dvoře s qádžárovskými hodnostáři. Přestože se Qádžárovci navenek prezentovali jako mocní panovníci, odpovídající evropské představě orientální despotie, ve skutečnosti jejich autorita existovala jen díky rozštěpené a mezi sebou soupeřící společnosti.⁵⁷

⁵⁵ Tamtéž, str. 6.

⁵⁶ V odhalování korupce byl též úspěšný Amír Kabír, který odhalil, že za tehdejšího *mostaufi-ol-mamáleka* chybělo zhruba 340 tisíc túmánů na daních a také šperky z královské pokladnice. Bakshah, *The Evolution of Qajar Bureacracy*, str. 151.

⁵⁷ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, str. 46-47.

3. 2. Podoba qádžárovské státní správy

Mohammad Ághá Chán neustanovil žádnou ucelenou podobu *dívánu* a při vojenských taženích se nechal doprovázet dvěma vysokými úředníky, *mostaufí* (pokladník) a *laškarnevís* (armádní pokladník).⁵⁸ Zatímco *mostaufí* se staral o qádžárovské finance jako celek, *laškarnevís* dohlížel pouze na výdaje kolem armády. O důležitosti těchto dvou funkcí vypovídalo, že za Fath-Alí Šáha, kdy docházelo ke zformování první podoby ucelené administrativy (*díváncháne*), byly obě funkce povýšeny na *mostaufí-ol-mamálek* (královský pokladník), který v podstatě obdoba ministra financí, a *vazír-e laškar* (ministr války). Fath-Alí Šáh spravoval svůj dvůr (*darbár/dargáh*) podle staroperských a tureckých tradic, pod nějž spadal administrativní a soudní aparát *díváncháne*.⁵⁹ Sbor *díváncháne* měl na starosti většinu administrativních povinností, sdružoval ministry a úředníky, například *monší-ol-mamálek* (královský jednatel), jenž dohlížel na královské dekrety, nebo *sáheb-e díváncháne* (zmocněnec dvora) spravující výdaje státu a vyplácení mezd.⁶⁰

Prakticky se však institut *díváncháne* od královského dvora moc nelišil, povinnosti obou aparátů se překrývaly a byly závislé na vůli šáha. Fath-Alí Šáh do čela státu ustanovil funkci *sadr-e a'zam* (velkovezír), jehož povinnosti závisely na dané situaci v zemi i na královském dvoře. *Sadr-e a'zam* tak mohl velet armádě, spravovat hospodářství státu a zasahovat do jurisdikce, jindy zase všechny tyto povinnosti přebírali nižší úředníci, což dosvědčuje i popis od sira Johna Malcolma:

*„Je téměř nemožné přesně popsat, jaké povinnosti má předseda vlády na starosti: závisí to na přízni a důvěře, kterých je mu zrovna dopřáno, a na aktivitě a energii, nebo lenosti a neschopnosti panovníka... Velkovezír je někdy umístěn do čela každého ministerského resortu; jindy je tato pravomoc rozdělena a veřejné příjmy mají na starosti samostatní ministři.“*⁶¹

Ačkoliv pozice *sadr-e a'zam* byla dle výše popsaného poměrně flexibilní, několik velkovezírů oplývalo poměrně velkou mocí. Například Mírzá Abbás Aqásí (1783-1849) zastával pozici *sadr-e a'zama* rovných 13 let (v úřadě 1835-1848). Nejvýznamnějším velkovezírem byl zřejmě Amír Kabír. Ten se funkce ujal souběžně s Náséroddínovým nástupem na trůn a po jeho nástupu do pozice *sadr-e a'zam* se spustila řada již zmíněných

⁵⁸ Bakhash, *The Evolution of Qajar Bureacracy*, str. 139.

⁵⁹ Amanat, "COURTS AND COURTIER." "

⁶⁰ Bakhash, *The Evolution of Qajar Bureacracy*, str. 140.

⁶¹ Tamtéž, str. 143.

reforem, které se výrazně dotýkaly všech vrstev qádžárovského státu. Poslední osobou ve *sadr-e a 'zam* se následně stal Mírzá Áqá Chán Núrí (v úřadě 1852-1858), jehož působení historik Abbás Amánat popisuje jako „návrat k časům Fath-Alí Šáha.“⁶² Núrí se snažil koncentrovat veškerou moc ve svých rukách a zrušil většinu reforem zavedených Amírem Kabírem. Po neúspěšném dobytí Herátu roku 1857 Náséroddín Šáh zrušil pozici *sadr-e a 'zam*, jelikož se obával jejich rostoucí moci, a rozpustil *díváncháne*, jehož funkce zastoupilo několik ministerstev: ministerstvo financí, války, zahraničí, jurisdikce, vnitra a islámské charity.⁶³

Později ovšem šáh funkci *sadr-e a 'zama* na čas znovuobnovil a jmenoval do ní v roce 1871 Mírzu Hosejnhána (1828-1881), Malkomova ochránce a dobrého přítele, kterého povolal do Teheránu. Hosejnhán předložil Náséroddínovi plán na vytvoření dvou správních orgánů, *darbár-e a 'zam* (velký dvůr) a *madžles-e vozará* (shromáždění ministrů).⁶⁴ *Darbár-e a 'zam* měl být hlavní správní orgán qádžárovského státu, který měl vykonávat všechny královy příkazy a spravovat záležitosti země. Složen měl být z devíti ministrů a vybraných rádců a princů. Ačkoliv k vytvoření obou orgánů došlo, většího významu nenabýly a Mírzá Hosejnhán byl v roce 1873 odvolán z funkce. Funkce *sadr-e a 'zama* byla definitivně zrušena a nahrazena pozicí *mostaufi-ol-mamálek*.

Pokud bychom měli shrnout popisované období, s nástupem Náséroddína Šáha na trůn sice došlo ke značným administrativním změnám, šáh nicméně ve výsledku spíše balancoval mezi nahou o zřízení státního aparátu po vzoru evropských zemí a zachováním tradičního stylu vládnutí. Šaul Bacháš označuje Náséroddínovy reformy v 70. letech 19. století za politiku duumvirátu, tedy koexistenci dvou vysokých úředníků, kteří spolu politicky soupeřili a nemohli nikterak ohrozit krále.⁶⁵ I přes snahu zřídit nové funkce a úřední posty se dál veškerá moc ve státě soustředila pouze v ruce panovníka, jednotlivé funkce a správní orgány vznikaly a zanikaly a povinnosti jednotlivých institucí stále nebyly pevně definovány, což Bacháš přičítá zejména tomu, že si Qádžárovci neosvojili do hloubky tomu principy nakládání s mocí a toužili řídit sami veškeré složky státu.⁶⁶

⁶² Abbas Amanat, "E' TEMĀD-AL-DAWLA, ĀQĀ KHAN NŪRĪ," *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 19. ledna 2012. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/etamad-al-dawla-aqa-khan> [Navštíveno 21. 1. 2022].

⁶³ Později přibila ministerstva obchodu, zemědělství a průmyslu, vzdělání, veřejných činností, zvyků a telegrafu. Shaul Bakhash, "ADMINISTRATION in Iran vi. Safavid, Zand, and Qajar periods," *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 22. července 2011. Dostupné z: <http://www.iranicaonline.org/articles/administration-vi-safavid> [Navštíveno 30. 1. 2022]

⁶⁴ Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. 105-106.

⁶⁵ Bakhash, *Evolution of Qajar Bureacracy*, str. 160-164.

⁶⁶ Tamtéž, str. 149-150.

4. Osobnost Mírzy Malkoma Chána

Mírzá Malkom Chán se narodil v arménské čtvrti Nová Džolfá v Esfahánu roku 1833 do rodiny Ja'qúba Chána, úředníka státní správy. Ačkoliv se narodil do křesťanské rodiny, jako dítě konvertoval k islámu a, jak sám tvrdil, vyrostl již v muslimském prostředí.⁶⁷ V deseti letech odjel studovat do Francie, pobýval zde až do svých osmnácti let. Po návratu do Persie se stal učitelem na učilišti Dárolfonún, kde vyučoval zeměpis a přírodní vědy.⁶⁸ Záhy poté se Malkom Chán začal angažovat na qádžárovském dvoře. Do povědomí šáha vstoupil zřízením první telegrafické sítě, jež vedla ze šáhova paláce do Dárolfonúnu.⁶⁹ Iniciační Malkomovou diplomatickou zkušeností se stala účast v mírové delegaci vedené Farrochem Ghaffárim Amínoddaule roku 1856 do Paříže.⁷⁰ Mise měla vyjednat smír mezi Brity a Persií po neúspěšném pokusu o obsazení Herátu. Avšak zásadnějším způsobem se Malkom Chán zapsal do povědomí qádžárovských elit a ší'itského kléru založením odnože zednářských lóží zvané *Farámúšcháne* (Dům zapomnění), do jehož čela ustanovil svého otce.⁷¹ Malkom Chán v této loži zamýšlel sdružovat elity tehdejší Persie. Kvůli své uzavřené povaze a sdružování sekulárně smýšlejících osobností, mezi které patřil například qádžárovský princ zastávající protiislámské názory Džaláloddín Mírzá,⁷² musel být v roce 1861 *Farámúšcháne* uzavřen. Malkom Chán byl společně se svým otcem Ja'qúbem obviněn z protiislámské činnosti, inklinování k bábismu a poslán do exilu, nejprve do Bagdádu a posléze do Istanbulu.

V roce 1862 Malkom Chán napsal dopis perskému velvyslanci v Istanbulu Mírzovi Hosejnhánovi, ve kterém ho prosil o audienci u krále a odpuštění. Po odeslání zprávy o Malkomově přítomnosti v Istanbulu se Náseroddín Šáh rozhodl Malkoma Chána a jeho otce omilostnit s tím, že „nemá nic proti Malkomovi a neshledává ho vinného ze žádného deliktu.“⁷³ Během pobytu v Istanbulu nadále zůstal činný v psaní reformních pojednáních. Když byl v roce 1871 Mírzá Hosejnhán jmenován do pozice *sadr-e a'zama*, vrátil se Malkom Chán zpět do vlasti a stal se jeho pobočníkem. Za své zásluhy získal titul *názm-ol-molk* (královský zřizovatel), avšak této výsady si dlouho neužil a roku 1873, po odvolání Mírzy Hosejn Chána,

⁶⁷ Parsinejad, Iraj, *A History of Literary Criticism in Iran (1866-1951): Literary Criticism in the Works of Enlightened Thinkers of Iran: Akhundzade, Kermani, Malkom, Talebof, Maraghe'i, Kasravi and Hedayat*, (Maryland: IBEX Publisher, 2003), str. 95.

⁶⁸ Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. 21.

⁶⁹ Tamtéž, str. 25.

⁷⁰ Tamtéž, str. 24.

⁷¹ Rásech, *Sonnatgeráji-je báztabí*, str. 22.

⁷² Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. 37-38.

⁷³ Tamtéž, str. 62-63.

byl povolán do Londýna jako perský velvyslanec.⁷⁴ Mírzá Malkom Chán roku 1889 opět upadl do Náseroddínovi nemilosti, jelikož se podílel na podepsání neschválené koncese na prodej loterijních lístků pro francouzského obchodníka Buzie de Cardoël, čímž připravil qádžárovský stát o více jak 40 000 liber.⁷⁵ Po této události je Malkom Chán zbaven všech svých titulů, funkce a bylo mu znemožněno se vrátit Persie.

Po svém politické pádu Mírzá Malkom Chán pokračoval v psaní kritických děl namířených proti osazenstvu perského dvora, vyjma šáha, a strukturám moci. Začal vydávat měsíčník *Qánún* (Zákon), čímž se od února roku 1890, zejména během tabákového protestu, dostal do širšího povědomí obyvatel Persie. V Persii bylo periodikum zakázáno, ale mezi širokou veřejností byl o něj velký zájem, a tak se tyto noviny do země dostávaly jako „zlaté listy“ přes ambasády a následně se distribuovaly mezi perské čtenáře.⁷⁶ Po nástupu šáha Mozaffaroddína byl Malkom Chán omilostněn a jmenován velvyslancem v Itálii. Na tomto postu zůstal až do své smrti roku 1908.

4. 1. Inspirační vlivy formující Malkomovy názory a jeho literární odkaz

Malkoma při studiích v Evropě ovlivnila řada osvícenských filozofů, zejména francouzský filozof Auguste Comte (1798-1857) a *pozitivismus*.⁷⁷ Zároveň si oblíbil myšlenky anglického filosofa a liberálního politika Johna Stuarta Milla a přeložil do perštiny Millovo dílo „O svobodě“ (*Horíjat*).⁷⁸ Pro jeho obeznámenost s klasickou i moderní filozofií byl Malkom na qádžárovském dvoře přirovnáván k antickým filozofům jako byli Platón či Aristoteles.⁷⁹ O jeho schopnostech a intelektu se též zmínil anglický básník a historik Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922), jenž měl tu možnost se s Malkomem Chánem setkat v Egyptě v roce 1880: „*Odešel jsem od něj s dojmem, že to byl nejpozoruhodnější muž, jakého jsem kdy poznal, a jsem přesvědčenější více než kdykoliv předtím o mimořádnosti východní mysli.*”⁸⁰

⁷⁴ Tamtéž, str. 107.

⁷⁵ Podle Hámida Algára neměl Malkom Chán podstatnou roli v této koncesi kromě jejího podepsání a veškerá loterijní činnost probíhala bez jeho vědomí. Tamtéž, str. 168-170.

⁷⁶ Ádamiját, *Fekr-e ázádí*, str. 110.

⁷⁷ Tamtéž, str. 98

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž, str. 99

⁸⁰ Brown, Edward G, *The Persian Revolution of 1905-1909*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1910), str. 38.

Velký vliv na Malkoma měl jeho otec Ja'qúb Chán (1815-1870). Právě on jej motivoval k mnoha činnostem a poslal jej na studium na arménské lyceum do Paříže.⁸¹ Francouzský novinář a cestovatel Charles Mismar, který navštívil v 60. letech 19. století Istanbul, zaznamenal ve své práci *Souvenirs du Monde Musulman* výpovědi Malkoma Chána a jeho otce během jejich pobytu v exilu. Ja'qúb Chán se mu svěřil s pozoruhodným názorem: „*Turci, Peršané a Arabové přešlapují na místě, neboť jejich písmo neumožňuje popularizaci vědy, což je pro pokrok nezbytné.*”⁸² Reforma perského písma byla ostatně jednou z mnoha Malkomových vizí, a dokonce společně s Mírzou Fath-Alím Áchondzádem⁸³ připravovali vlastní abecedu inspirovanou ruskou cyrilicí. Charles Mismar se rovněž odkazuje k osobnosti Malkomova otce, na něhož vzpomíná, že „*byl prvním, kdo zbavil perskou prózu poetických rozvláčeností.*”⁸⁴ Ačkoliv si tento výrok Ja'qúb Chán přibarvil,⁸⁵ je pravdou, že nutnost zjednodušit perštinu a zbavit ji komplikovaných frází Malkom Chán ve svých spisech propagoval a tematizoval. Jeho cílem bylo tak, aby mu porozumělo co nejvíce lidí. Právě jednoduchost a srozumitelnost Malkomových sdělení byly podle Hámida Algára klíčové v úspěšném šíření Malkomových tezí mezi dvořany i veřejností.⁸⁶

Kermatolláh Rásech řadí Malkoma Chána k osobnostem, které jako první v Persii rozpracovaly plány a teorie o politické a společenské proměně na prahu modernity v Persii.⁸⁷ V kontextu qádžárovských elit řadí Malkoma mezi nové dvořanstvo (*dívánán-e džadíd*), neboli Íránce, co se vzdělávali v Evropě, aby mohli své nově nabyté dovednosti uplatnit při reformě státu.⁸⁸ Husejn Banái považuje Malkoma za jednoho z předních propagátorů liberálního myšlení v Persii v 19. století, prezentujícího myšlenky, které byly do té doby v Persii neznámé.⁸⁹

Své čelní postavení si Malkom Chán uvědomoval a při několika příležitostech se prezentoval jako vlivnější osobnost, než jakou ve skutečnosti byl. Hámid Algár poukazuje na

⁸¹ Údajně měl sám Amír Kabír poradit Ja'qúbovi Chánovi, aby poslal svého syna na studium politických věd do Evropy. Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. 20.

⁸² Mismar, Charles, *Souvenirs du monde musulman*, (Paris: Librairie Hachette, 1892), str. 139.

⁸³ Mírzá Fath-Alí Áchondzáde (1812-1878) byl iránsko-azerský spisovatel, dramatik, propagátor národovectví a sekularismu a zakladatel iránské literární kritiky.

⁸⁴ Tamtéž, str. 134

⁸⁵ Prózu „očistil“ od nesrozumitelných příměrů a komplikovaných frází rovněž i prozaik a *sadr-e a'zam* Abolqásem Qáem-Maqám (1779-1835). Rypka, Jan a spol., *Dějiny perské a tádžické literatury*, (Praha: Akademie věd, 1959), str. 243.

⁸⁶ Tato tendence se odáří zejména v publikování měsíčníku *Qánún*. Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. x.

⁸⁷ Rásech, *Sonnatgeráji-je báztabí*, str. 25.

⁸⁸ Tamtéž, str. 29. Rásech též vedle *dívánán-e džadíd* řadí i iránské osvícence (*roušanfekrán*).

⁸⁹ Banai, *Hidden Liberalism*, str. 2.

několik případů, kdy se při jednání s Evropany prezentoval jako princ či dokonce princ reformátor.⁹⁰

Ferejdún Ádamiját rozčlenil Malkomův literární odkaz dle následujících témat: reformování státu a přebírání evropských praktik (*Ketábče-je ghejbí já daftar-e tanzímát, Tanzímát-e laškar va madžles-e edáre, Dastgáh-e díván, Rafiq va vazír, Noum va jaqze*), lidská práva (*Qánún, Toufíq-e emánat, Kalamát-e motachlije, Eštehárnáme-je ádamiját*) a principy humanismu (*Osúl-e ádamiját*).⁹¹ Zatímco na počátku své kariéry Malkom Chán psal převážně traktáty a pamflety pojednávající o reformách, postupem času se více zabýval teoretizací humanismu a kritikou absolutismu.

Historik Rámín Kamrán rozděluje Malkomovo literární působení na dvě období:⁹² první od roku 1857 až do jeho politického pádu v roce 1890, které je charakterizováno formováním reformních návrhů pro qádžárovský dvůr formou esejí a pamfletů adresovaných přímo králi či jeho blízkému okolí, a druhé období po roce 1890, reprezentované vydáváním měsíčníku *Qánún* (Zákon, 1890-1896) obsahujícího tvrdou kritiku dvorských hodnostářů. Sociolog Kerमतolláh Rásech dělí Malkomovu činnost podle podobného kritéria, a to na období “kritické” a “destruktivně kritické”, jak význačně pojmenovává vydávání měsíčníku *Qánúnu*.⁹³

Ačkoliv *Qánún* obsahoval rovněž i formulace vizí reformovaného perského státu, obsahově se přibližoval filipikám namířeným proti vybraným osobnostem tehdejšího režimu. Věnoval se ale i sociální kritice a lidským právům. Podle britského íránisty Edwarda G. Browna byl *Qánún* zřejmě nejdůležitějším periodikem vydávaným v qádžárovské době⁹⁴ a není divu, že většina odborné pozornosti směřuje právě k tomuto dílu.

⁹⁰ Algar, *Mírzá Malkum Khān*, str. 104.

⁹¹ Ádamiját, *Fekr-e ázádí*, str. 101-102.

⁹² Matine Kamrane, “Mirza Malkam Khan: réformateur religieux?,” *CEMOTI Populisme en Turquie, identité en Iran*, č. 9 (1990): str. 79-81.

⁹³ Rásech, *Sonmatgeráji-je báztabí*, str. 23.

⁹⁴ Browne, Edward G, *The Press and Poetry of Modern Persia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1914), str. 18-19.

5. Analýza Malkomových textů

5. 1. Kritika qádžárovské administrativy a státních institucí

Než přikročím ke konkretizaci Malkomových reforem, je nezbytné přiblížit autoru vizi moderního státu, jakož i klíčové termíny, které ve svých spisech používal. V první řadě se zaměřím na Malkomovu kritiku státních institucí a následně přiblížím návrhy reforem. Malkom některé fundamentální koncepty představil již v úvodu *Ketábče-je ghejbí*. Kniha začíná výmluvným zvoláním „*Írán nemá řád!*“

„Nikoliv! Tak to není! Bůh si nežádá zmatku (eghtešáš) a Írán řád (nazm) přijímá. Je to snadné, zejména díky nástrojům, jež se při modernizování (tarraqi) Íránu nabízejí, v žádné jiné epoše to pro žádný národ (mellat) nebylo proveditelnějším. Uspořádání států (entezám-e doulat) bránila řada překážek, často to byla hloupost národa odporující rozumu krále, jindy ignorance panovníka překážející v rozvoji národa. Když sultán Mahmúd⁹⁵ snil o reformování osmanského státu, v jeho představách byli janičáři za mřížemi. Jednou byla Francie po dobu dvaceti let vystavena útokům ze stran všech evropských zemí kvůli zavádění nových reforem (tazjímát-e džadíd), nyní se však v každé evropské zemi objevují stovky všemožných překážek při ustavování jakéhokoliv zákona (qánún).

Íránský stát je prvním státem na celé zemi, který je bez jakýchkoliv překážek svolný k přijetí jakékoliv formy reforem. Vnitrostátní bezpečnost, zahraniční klid, panovník upřímný k národu, odvaha a kvality krále, loajální a státotvorní duchovní (olamá-je doulatcháh), vstřícnost a finanční podpora od sprátených zemí, mlčení nepřejících vlád. Všechny nástroje pro pokrok (asbáb-e tarraqi) Íránu jsou připravené.“⁹⁶

V *Ketábče-je ghejbí* představuje Malkom klíčové pojmy přibližující vizi moderního státu, např. *nazm* (řád), *tarraqi* (vývoj, pokrok), *entezám* (reformování, uspořádání), *tanzímát* (reformy) a *qánún* (zákon).⁹⁷ Řád je v Malkomových očích vytouženým stavem, kterého by měla Persie dosáhnout, obdobně jako v některých evropských zemích. Za příklad uvádí Velkou francouzskou revoluci z roku 1789 a roku 1848. Zmiňuje odstraňování starého feudálního řádu a nahrazení novým systémem založeným na konstituci a rovnosti občanů. Frekventovaně též

⁹⁵ Mahmúd II. (vládl 1808-1839), osmanský sultán, za jehož vlády začaly reformy nezám-e džadíd

⁹⁶ Malkom Chán, Mírzá a ed. Tabátabái, Mohít, *Madžmú'e-je ásár-e Mírzá Malkom Chán* (Sbírka děl Mírzy Malkoma Chána), (Teherán: Ketábcháne-je Dáneš, 1974), str. 4.

⁹⁷ Singulár *tanzím* (*tanzímát*) a plurál *qavánín* (*qánún*).

používá termíny *tanzímát* a *entezám*; obě slova vycházejí ze společného arabského kořene n-z-m s významem „uspořádat, dodat řád nebo disciplínu.“ Íránista Hámíd Algár upozorňuje, že právě v názvu pamfletu *Ketábče-je ghejbí já daftar-e tanzímát* se termín *tanzímát* poprvé objevil v perštině jako výpůjčka z osmanštiny.⁹⁸

Řád/*nazm* je pro Malkoma nutným předpokladem pro vytvoření stability a prosperity státu, je to termín, který užívá v souvislosti s evropskými modernizačními procesy. Jako přímý protiklad řádu uvádí Malkom termín *eghtešáš* (zmatek, chaos). Ačkoliv se z Malkomova úvodu ke *Ketábče-je ghejbí* může zdát, že Persie byla ve skvělé pozici a připravena přebírat otěže modernity, Malkom Chán o několik odstavců dál Dža'farovi Mohandesovi Tabrízimu vyjmenovává řadu problémů, které Persii sužovaly, a vkládá celou zemi do stavu chaosu. Rétorické zvolání „*Írán nemá řád*“ následně zopakuje ještě několikrát i v následujících dílech.

Zatímco Malkom Chán opěvoval efektivitu infrastruktury a vybírání daní v Evropě, konkrétně např. v Belgii, v Persii si naopak všiml špatného hospodářství, nekvalitního spojení mezi jednotlivými regiony, bídy a lokálních ohnisek hladomorů.⁹⁹ V Malkomově popisu se oproti vyspělé a prosperující Evropě jeví Persie jak zaostalá, neschopná účelně vybírat daně, komunikovat se vzdálenějšími regiony, disponovat silnou armádou a konkurovat rozpínavosti evropského kolonialismu. Stěžoval si na to, že Persie nestojí na pevných základech a že „[...] všechno to ponížení, chátrání a nestabilita Íránu je v podstatě výsledkem chyb státní správy.“¹⁰⁰ Neefektivitu státní správy kritizuje v *Dastgáh-e díván* na příkladu stavu armády: „*Náš vojenský aparát má v současnosti bezesporu tisíce vad, avšak tyto nedostatky jsou ve skutečnosti vadou státního aparátu.*“¹⁰¹

Hlavní problém spatřoval v absenci jakékoliv legislativy a kontroly moci. V *Rafíq va vazír* dokonce zesměšňoval qádžárovské úřednictvo prostřednictvím fiktivního ministra, který se při otázce na zavádění zákonů hloupě vyptával na význam samotného slova zákon.¹⁰² Z Malkomova pohledu řízení státu qádžárovským způsobem nemohlo fungovat už jen z toho důvodu, že většina panovníků a vysoce postavených úředníků se k řízení státu stavěla prospěchářsky a klientelisticky.

„*Despotická administrativa dobře vystihuje zaostalost Íránu. Kdykoliv naši ministři a panovníci pomýšleli na vnesení řádu, usoudili, že vystaví celé jeho základy na své vlastní*

⁹⁸ Algar, *Mīrzā Malkum Khān*, str. 27.

⁹⁹ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 5-6.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 104.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 90.

¹⁰² Tamtéž, str. 54.

*existenci. Dokud tu budou, tak dlouho potrvá i řád a jakmile zesnou, nic z jejich řádu nezůstane. Tomuhle dočasnému ustanovení se nemůže říkat řád! Ve skutečnosti je řád něco, co přetrvá i po odchodu jeho zakladatele a den co den je zesilován. Úředníci asijských zemí rozdíl mezi těmito dvěma řády nerozumí! A tak tomu je, že za svého času provedli pouze dočasné reformy, které po jejich odchodu nemají žádného efektu...*¹⁰³

Za problémy Persie spatřoval Malkom Chán jediného viníka, a to qádžárovské hodnostáře (*oulijá-je doulat*), neboli vysoce postavené úředníky, ministry, prince, a dokonce i některé šáhy. Ačkoliv byl sám součástí qádžárovské administrativy, nelibě se vyjadřoval ke dvorním zvykům a představitelům *dívánu*. V *Ketábče-je ghejbí Malkom Chán* několikrát kritizoval absolutistickou povahu státu zejména kvůli koncentrování veškerých pravomocí na jedinou osobu, ať už panovníka či ministra. Tvrdil, že za chybami *dívánu* stojí úředníci a ministři, kteří si královská nařízení vykonávají po svém a zasahují do dění, do kterého jim nic není.¹⁰⁴ Výsledkem takového jednání pak byla bída dopadající na poddané.

*„Hladomor mezi služebnictvem, útlak vladařů, ponižování poddaných, totální chaos ve státním aparátu, vystavení se hanbě a nebezpečí ze zahraničí, všechny tyto nedostatky jsou nad slunce jasné a kvůli tomu všemu se zdá, že pomoci Íránu odstranit jeho problémy je až nemožný počin. A to vše je, výsledkem lhostejnosti a bezohlednosti íránských hodnostářů.“*¹⁰⁵

Qádžárovskou elitu osočoval z tyranie, despotického chování, ignorantství, chamtivosti, zneužívání moci a neochoty se uskromnit za účelem reformování Persie. Obzvláště si posteskl, že „[...] když někdo porovná situaci Íránu s evropskými poměry, tak by i hluchý nevěřil svým uším, co hodnostáři státu provedli, že i přes dary přírody Bohem nadělené Íránu přivedli zemi do oné bídy!“¹⁰⁶ Vadilo mu zejména to, že namísto vynaložení úsilí do chodu státu se raději ujímali vysokých pozic k vlastnímu prospěchu. Obzvláště v *Rafiq va vazír* zesměšňoval úřednictvo tím, že jej ústy fiktivního ministra deklasoval: „[...] proč bych se měl starat o naplňování zákonů, když si ročně přijdu až na 15 tisíc túmánů a dělám si, co si jen moje srdce zamane [...]“¹⁰⁷

¹⁰³ Tamtéž, str. 83.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 19.

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 6.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 54.

„V Íránu máme jeden druh státního moru (ta ‘ún-e doulat), který obepíná všechny provincie a kvůli kterému je země v plamenech. Základy všech státních institucí otupuje, města paralyzuje a ničí vesnice. Tahle strašná katastrofa po sobě zanechala v jiných zemích ty nejhorší a nejkrutější zločiny. V Íránu se tomu říká „přivydělat si“ (modáchel) a již roky se království topí v moři ponížení, přičemž zatím žádný z ministrů nevěnoval dostatečnou pozornost odstranění této pohromy našeho národa.“¹⁰⁸

Korupce a hromadění majetku byly jedním z mnoha neduhů, které Malkom qádžárovské elitě vytýkal. Korupci doslova nazýval morem, který šíří stát zevnitř, a posměšně ji častoval jako přivýdělek. Osočil též *mostaufijány* a pokládal si otázku, „[...] co by asi řekli *modžtahedíni*,¹⁰⁹ kdybych přesvědčil *mostaufijány* v dívánu, aby kradli méně státních peněz?“.¹¹⁰ Někdy, ovšem velmi zřídka, napadal Malkom i qádžárovské prince za to, že s jejich životním stylem a utrácením financí ze státní kasy zemi poškodili a obrali jí o prostředky na případnou renovaci.¹¹¹ Malkom se však překvapivě vůbec nezmínil o zásluhách Amíra Kabíra, ať už v oblasti reforem státu či jeho úspěchů při rozkrývání korupce. Až na pár výjimek nenechal z qádžárovské státní správy nit suchou na žádném úředníkovi a ministroví a v *Ketábče-je ghejbí* si posteskl, že „[...] mezi nimi se nenašel ani jeden, co by využil své pozice k odstranění těchto nedostatků!“¹¹²

Vedle korupce vidí příčinu úpadku Persie v dalším problému – nepotismus. V teoretické části již bylo nastíněno postavení jednotlivých zástupců *dívánú* a nepotismus byl výrazným problémem tehdejší doby. Malkomův postoj k dosazování svých příbuzných na vysoké posty zřejmě nejlépe ilustruje tento úryvek z *Dastgáh-e díván*:

„Jeden z mých synů je chytrý a talentovaný, ale nechce se vzdělávat a ani já ho v tom nepodporuji, jelikož v Íránu je možné stát se ministrem i bez nutnosti absolvovat nějakou vědní disciplínu. Cena za post brigádního generála je 500 tímánů, v padesáti letech se stane sardárem¹¹³ a já, i kdybych uměl osm jazyků, bych se pouze stal sluhou hloupého negramota. A kdyby můj syn vystudoval politické vědy líp než angličtí ministři, opět by vládu nad provinciemi patřila potomkům bohatých.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 6.

¹⁰⁹ Islámský duchovní vykládající právní nařízení a posudky.

¹¹⁰ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 14.

¹¹¹ Tamtéž, str. 84.

¹¹² Tamtéž, str. 6.

¹¹³ Aristokratický titul používaný pro prince.

Z těchto iránských zvyků nejsem překvapený, překvapuje mě jen to, že bychom chtěli mít za této situace v Paříži velvyslanectví, s Anglií válčit, měřit se s Rusy a být rovnocenní evropským státům."¹¹⁴

Jak ilustruje Malkom Chán, bez ohledu na schopnosti či gramotnost daného úředníka, v qádžárovské administrativě převažoval původ nad způsobilostí. Ačkoliv qádžárští ministři absolvovali studium arabštiny a dvorní etikety, neměli znalosti žádných věd vztahujících se k řízení státu. Malkom úřednictvo varoval před tím, že „[...] *dneska proti nadvládě ze strany sousedních zemí nepoužijete žádnou arabskou frázi ani příbuzenství,*¹¹⁵ *co nyní potřebujeme, je věda (olúm) a píle.*"¹¹⁶

Právě znalost vědních disciplín (*olúm*) byla podle Malkoma Chána jedním z pilířů moderního státu, které ale tehdejší hodnostáři postrádali. Vedle termínů *olúm* Malkom frekventovaně stavil další pojem, *aql* (rozum). Zatímco *aql* reprezentuje vrozený intelekt a selský rozum založený na dlouhodobé historické zkušenosti, *olúm* představuje vědecké a technologické disciplíny, které v posledních několika staletí koncipovali primárně Evropané. Nejednalo se pouze o přírodní vědy a technické obory, ale též o humanitní vědy.

„Věda je za hranicemi rozumu: Kdyby se Evropa vrátila zpátky o čtyři tisíce let, iránské ministři by svou vychytralostí ovládli celý svět, ale dnes dosáhlo lidské společenství takové úrovně vědy a poznání, že vrozený rozum (aql-e tab‘ijí) je z toho v rozpacích."¹¹⁷

V *Rafiq va vazír* promlouval Malkom k fiktivnímu ministrovi následujícími slovy: „*O těchto vašich kvalitách [povaha a intelekt] nepochybuji, ale o čemž nemám sebemenších pochyb je, že iránským ministrům se stále nedostalo vědeckých disciplín, které jsou spjaté se základy řádu.*"¹¹⁸ V této sféře napadal i iránské vzdělance (*oqalá*), že si vůbec nevšimají těchto vzdělanostních nedostatků a místo toho se věnují nepodstatnému analyzování povahových charakteristik jednotlivých úředníků, např. lakotnosti nebo dobrosrdečnosti.¹¹⁹ Rozum a věda se podle Malkoma Chána při řízení státu doplňují a tvoří podstatnou složku při spravování země. Varoval před tím, že budou-li se qádžárovské elity chovat tak jak dosud, a budou se spoléhat čistě na svůj vlastní rozum, bude se vývoj v Persii „*nakonec podobat tomu jako za*

¹¹⁴ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 76.

¹¹⁵ Doslova mluví o „dědičných kostech“ (*ostochánhá-je edždádí*).

¹¹⁶ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 8.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 9.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 66.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 79-80.

časů Gajómarta¹²⁰,”¹²¹ čímž varoval před postupnou degradací a úplným zaostáním za zbytkem světa.

Malkom Chán byl sice ve svých textech kritický vůči mnoha neduhům ve společnosti i konkrétním lidem, k některým osobnostem byl ale naopak vstřícný. Již adresovanému Dža‘farovi Mohandesovi Tabrízímu například v předmluvě děkoval za jeho zapálení pro reformy a zároveň litoval, že je již v pokročilém věku.¹²² Nejvíce podpory však vyjadřoval šáhovi Náséroddínovi. Malkom mladého panovníka považoval za pravého modernizátora a vládce, jakého Persie předtím nikdy nezažila.¹²³ Velký dojem na něj udělalo zrušení *díváncháne* a zřízení několika ministerstev. V *Tanzímát-e laškar* doslova pronesl: „*Ustanovení několika ministerstev je bezesporu to nejlepší, co se za panování Qádžárovců událo.*”¹²⁴ Malkom Chán jednak v mladém Náséroddínovi spatřoval vitálního reformátora otevřeného evropskému způsobu vládnutí, zároveň ale i protiváhu tradičních elit. Přirovnával ho dokonce k Petru Velikému a viděl v něm naději pro vybudování moderního státu.

„Jednou jsem řekl, ať už to bylo z podlézání, nedopatřením nebo popravdě, že tento panovník [Náséroddín Šáh] je jako iránský Petr Veliký. Nikdy neřeknu, že Írán je odrazem šáha, dokud neustane rozprodávání úředních funkcí, mzda nebude vyplácena podřízeným ve stanovený den, život, ochrana majetku nebude v Íránu zaručena a dokud nebude mít iránský stát půl milionu vojáků.”¹²⁵

¹²⁰ Gajómart je mytologický obr vyskytující se v Šáhnáme, který podle zoroastriánské kosmologie obýval zemi na počátku stvoření.

¹²¹ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 9.

¹²² Tamtéž, str. 1-2.

¹²³ Tamtéž, str. 5.

¹²⁴ Tamtéž, str. 117.

¹²⁵ Tamtéž, str. 86.

5. 2. Kritika zaostalosti a historického resentimentu

Malkom Chán ve svých spisech konstantně napadal íránské hodnostáře a pranýřoval jejich zpátečnictví. Zejména kritizoval neustálé odvolávání se hodnostářů ke slavné íránské historii, místo aby řešili současné problémy správy země. Tento nekritický historický resentiment Malkom nazýval doslova „překážkou“ (*máne*).

„Íránští ministři považují starobyrou íránskou historii za zed', která nás chrání před všemi hrozbami. Kdykoliv si to dovolíte zpochybnit, přičenou se jako velká voda s tím, že "takto fungujeme již tři tisíce let a takto budeme fungovat i nadále!"¹²⁶

Přehnané adorování velkolepých dějin Persie a neustálé zaštiťování se minulostí bylo jednou z největších kritik Malkoma Chána vůči qádžárovským elitám. Nejzmiňovanější a nejkritizovanější osobou byl *sadr-e a'zam* Mírzá Áqáchán Núrí. Malkom Chán označoval Núrího za obnovitele zpátečnických zvyků z doby Fath-Alí Šáha, jehož způsob vlády v textu též často napadal. Specificky nazýval období Fath-Alí Šáha jako dávno překonaný způsob panování, který ve skutečnosti skončil už před 500 lety.¹²⁷ Hlavní výtky směřovaly k Núrího mocenským metodám, kdy rušil opatření zavedená jeho předchůdcem, kde nepřímou narážkou na reformy Amíra Kabíra, čímž vracel Persii o několik desetiletí nazpátek. V *Rafiq va vazír* říká proreformně smýšlející Íránec zpátečnickému ministrovi:

„Jestli nemáte v plánu zesměšňovat ostatní ministry, tak zapomeňte na jejich slabosti, ale rozhodně nesmýšlejte o ministerstvech jako Mírzá Áqáchán [Núrí]. Přesně takto si představují monarchii zaostalí Arabové (Arabhá-je vahší). Říkají: "Král musí denně jíst velbloudí maso a jezdit na mezkovi." A íránští ministři si zvolili, že také v pohodlí ministerstva budou jíst velbloudí maso a jezdit na mezcích."¹²⁸

Podle Malkoma se qádžárovské autority radši upínaly k mýtu ideálně vládnoucích dynastií, například sásánovské nebo achaimenovské. Malkom tak v *Ketábče-je ghejbí* přibližuje způsob qádžárovského výběru daní, který považuje za neefektivní. Hodnostáři jej ale odbudou, že za dob Anúšírvána se tomu tak nedělo:

¹²⁶ Tamtéž, str. 8.

¹²⁷ Tamtéž, str. 7.

¹²⁸ Tamtéž, str. 63.

„Například, i kdybyste tisíckrát namítali, že je možné s naprostou přesností vybrat přes milion tímánů na daních v Mázandaránu, stejně by [hodnostáři státu] řekli: “Za časů Anúšírvána¹²⁹ jsme to ale takhle nedělali!” Ano, za časů Anúšírvána také neexistovala angličtina, ale nyní sedí ve svých domech řada anglicky hovořící obchodníků a díky opatřením, která sami odmítáte, si podřídí země vzdálené přes 5000 farsochů¹³⁰ od jejich vlasti, a to ještě desetkrát lépe jak za Anúšírvána.”¹³¹

Malkom Chán zároveň varoval ministry, že se jim tento přístup může jednou vymstít.

„Klidně a sebejistě si sedí jakoby kdyby chaos (eghtešáš) prostupující celým Íránem na dalších tisíc let zastavili. Myslí si, že nezávislost státu a zázrak nezávislosti je léno (tojúl), ze kterého si mohou donekonečna brát, ale přitom tomu tak není! Vřava v Indii nepotrvá donekonečna¹³², nepřízně Evropanů nebudou Rusy zaměstnávat navždy, způsoby národních politiků se kvůli nikomu měnit nebudou. Ázerbájdžán, Fárs, Mázandarán, Arabestán, tyhle zahrady Asie mají už tisíce zájemců. Kdybyste věděli, že ti zájemci už dosáhli určitého bodu [územního zisku], určitě nebudete sedět v klidu. Necht' Bůh nadělí islámskému králi (pádešáh-e eslám) den, kdy pět jeho ministrů pochopí, kam pluje loď našeho státu a kde zakotví, avšak žel bohu, naše důvěra v minulost z nás udělala naprosté ignoranty k současnosti.”¹³³

Za jedno z největších nebezpečí pro samostatnost Persie považoval Malkom Chán právě carské Rusko. Uvědomoval si, že se Persie stala součástí Velké hry mezi Ruskem a Velkou Británií, a ačkoliv byl otevřen evropskému vlivu, varoval zároveň před ztrátou suverenity. V *Tanzímát-e laškar* popsal podobnou situaci:

„Když ruská velmoc přemohla iránský stát, a to hlavně díky převaze evropské regulérní armády, naši ministři také okamžitě svolili k vytvoření pravidelného vojska. Nikdo se neptal, které další aspekty evropského aparátu je třeba přijmout, když se při vytváření

¹²⁹ Chosrou I. (514-579), známý též jako Anúšírván, byl sásánovský panovník mezi lety 531-579, který během své vlády porazil Heftality ohrožující Persii na východě, úspěšně čelil Byzantincům, stabilizoval hospodářství a potlačil Mazdakovo hnutí. Katouzian, *The Persians*, str. 59-60.

¹³⁰ *Farsach* je historická jednotka délky odpovídající 4,8 – 5,6 kilometrům. Malkomem udávaná vzdálenost je zhruba 24-28 tisíce km. Není však jisté, jaké konkrétní země zde Malkom myslí. Jen pro srovnání, vzdálenost mezi Londýnem a Indií je asi 6 700 km.

¹³¹ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 9.

¹³² Narážka na velké indické povstání proti Britům v letech 1857-1858.

¹³³ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 7.

administrativního aparátu a všech panovníkových obřadů řídili zvyky z dob Džamšída¹³⁴ a panovníků barbarských Tatarů a přitom očekávali, že přivedou iránské vojsko na úroveň evropských armád. Daně by vybírali jako Čingischán a vojsko rádi vycvičili jako Napoleon, stále však neslyšeli o papírových penězích a chtěli by mít zbrojnici. Ignorovali fakt, že síla evropských armád je výsledkem tisíců prvků státního aparátu a že pokud je všechny bod po bodu nepřijmeme, nebude možné, aby se v Íránu objevilo stejné vojsko jako v Evropě. Naši ministři musí zajisté vědět, že bez přejímání prvků evropské státnosti nejenže nebudeme mít armádu jako Evropané, ale bude též nepravděpodobné, abychom měli i jen kováře jako v Evropě.”¹³⁵

V tomto odstavci Malkom Chán představil další hlavní problém Persie, a to povrchně prováděnou modernizaci. Qádžárští ministři se vyhýbali hlubší renovaci státních institucí a při modernizování se upínali k vzorům z minulosti, přebírali prvky z nerozvinutých zemí a nechápali hlubší podstatu samotného problému. Kritizoval vládu Fath-Alí Šáha, za kterého neúspěšně probíhaly první pokusy o modernizaci armády. Vytýká mu i to, že se soustředil spíše na rozvoj svého odkazu nežli pokroku vlastní země, například že se po vzoru sásánovských panovníků nechal zvěčnit na skalním reliéfu, či se obklopoval básníky jako na dvorech středověkých vládců.

Malkom Chán ve svých spisech silně tematizuje problematiku povrchní imitace evropských novot a neochoty qádžárovských elit proniknout ke skutečné podstatě problému. Kamránem Matínem teoretizovaný koncept *defenzivní modernizace* odpovídá tomuto stavu, kdy perské vedení přebíralo cizí prvky, které však nebyly kompatibilní se základy státních institucí a navíc se v jejich počinání jednalo jen o povrchové úpravy. V *Rafiq va vazír* většinu provedených reforem přirovnával k pouhé imitaci, zcela se vzdalující pravé podstatě moderního státu.

„Celá příčina tkví v tom, že když se opatrovníci našeho státu pokoušeli zavést reformy po vzoru Evropy, vůbec nedokázali postihnout podstatu celého evropského řádu, a tak byli nuceni vše pouze napodobovat. Ačkoliv při imitování příliš úsilí nevynaložili, nakonec se od základů evropského řádu zcela vzdálili.”¹³⁶

¹³⁴ Mýtický panovník z pišdádovské dynastie zmiňovaný ve Ferdousího eposu Šáhnáme. Podle legendy naučil lidi víře a řemeslům. Byl zabit démonem Zahhákem.

¹³⁵ Malkom Chán, *Madžmú 'e*, str. 98-99.

¹³⁶ Tamtéž, str. 67.

V *Rafiq va vazir* přirovnal Malkom Chán problém k rekonstrukci domu:

„Máme dům, jehož základy jsou nefunkční a vadné, avšak namísto toho, abychom je opravili a zpevnili, radši jsme se rozhodli vymalovat vrchní patro, zatímco se nám přízemí rozpadá. Když se pak podíváme na výsledek své práce, raději budeme sálodlouze rozebírat barvu, kterou jsme použili a jakou použijeme příště, než abychom si uvědomili pravou příčinu toho všeho. Naši ministři jsou přesně ti lidé, kteří tenhle dům vymalovávají a celou dobu skučí, že “Írán nemá řád!”¹³⁷

¹³⁷ Tamtéž.

5. 3. Proces modernizace po vzoru Evropy

Malkom Chán ve svých textech hojně používal termínu *tarraqí* (vývoj, pokrok) jako synonymum modernizace. *Tarraqí* byl podle Malkoma klíčový existenci moderního a konkurenceschopného státu. V *Tanzímát-e laškar* podal podrobnou definici pojmu *tarraqí* i s ním spojeným koncept modernizace:

„Domníváte se, že kdyby se dva tisíce lidí rozhodlo vzdát všech svých každodenních povinností a usadilo kdesi v nezkultivovaném pralese, postrádali by tam příčiny chaosu (eghtešáš) a ani jejich majetek by se tam nezvětšoval. Avšak po měsíci bychom uviděli například to, že postavili dvě až tři visky, po dalším měsíci bychom v jejich domech zahlédli zemědělské náčiní, zanedlouho boty a klobouky a postupně by si mezi ně našly cestu i dnešní vynálezy. Jednou se určitě budou zabývat obchodem, a i kdyby se díky jejich přirozenému vývoji neobjevila jediná překážka, tak za deset, dvacet nebo dokonce sto let, zajisté nastane doba, kdy osoby, které na počátku byli nahé a hladové, se stanou pány několika milionů zemí. Této vlastnosti lidského druhu se říká přijímání pokroku (tarraqí-pazírí) a rozdíl mezi lidmi a zvířaty je ten, že člověk se vyvíjí, zatímco zvíře ne... Ale lidský druh byl stvořen tak, aby se z nutkání vlastní povahy den, co den vyvíjel tak, aby mezi prvním a posledním člověkem nebylo žádné podobnosti. Stejně jako je rozdíl až nebes dosahující mezi dnešní Francií a Francií před tisíci lety.

Vývoj (tarraqí) je pro lidskou přirozenost nezbytný a jako mládě zvířete, které musí chtě nechtě každý den růst, je lidský druh stejný a musí se dále vyvíjet. Tento přírodní zákon je bezpodmínečnou povinností každé země a lidu, a není možné, aby na zemi existoval národ, který by nepřijal pokrok jako zbytek svého druhu.”¹³⁸

Malkom Chán zde definuje proces modernizace jako přirozenou lidskou vlastnost, vrozenou každému národu a civilizaci. Tím, že se člověk vyvíjí a pokrok přijímá (*tarraqí-pazírí*), se nejen odlišuje od ostatních živočišných druhů, ale zároveň podle Malkoma naplňuje i svoji přirozenost. Podobenstvím pokroku lidských společností žijících mimo civilizaci Malkom tvrdí, že každý národ si nakonec cestu k pokroku najde. O tom, že modernizace je nutná a všudypřítomná, dokazuje i tento úryvek z *Tanzímát-e laškar*:

„Proces modernizace (ájín-e tarraqí) se všude odehrává souběžně, jestliže chápeme, že natáhli telegrafickou síť od Buchary k Balchu, můžeme dát krk za to, že vojáci z Buchary jsou lépe

¹³⁸ Tamtéž, str. 101-102.

vytrénovaní než iráňští vojáci a že tam vybírají lepší daně než u nás. O všech zemích, které stejně jako Írán mají poštu, lze do určitého míry říct, že mají stejně jako Írán také Dárolfonún.”¹³⁹

V této ukázce Malkom Chán tvrdí, že jednotlivé nástroje modernizace, od technologických výtobytků až po konkrétní instituce, se postupem času objeví v každé zemi. Malkom Chán si uvědomoval, že reformní procesy je pro vývoj Persie nevyhnutelný a v závěru spisu *Dastgáh-e diván* upozorňoval na potenciální situaci, kdyby Persie v modernizování zaostala:

„V porovnání s osmanskou říší Írán proti evropské rozpínavosti v ničem nepokročil. Ochrana křesťanů je druhotnou záležitostí, podstata celého problému tkví v expanzi evropských států stavící přežití barbarických zemí (daval-e barbari)¹⁴⁰ do nemožné pozice. Potom se musí ty země reformovat po vzoru Evropy nebo Tyto země se musí reformovat po vzoru Evropy nebo budou poraženy a nuceny podrobit se jejich moci.”¹⁴¹

Z určitého hlediska se dá *tarraqí* a přijetí řádu chápat i jako adaptace na současnou situaci. Malkom Chán v podstatě argumentuje, že bez přijetí evropského způsobu správy státu a reorganizace administrativy se Persie nebude moci rovnat Evropě a bude jí vystavena napospas. Malkom zvláště varuje před carským Ruskem na severu, které vnímá jako největší nebezpečí samostatnosti Persie. Zároveň si však uvědomuje, že i další evropské státy si nárokují perská území. Zajímavé je, jak důsledně Malkom odděloval Rusko od zbytku Evropy, kam řadil převážně Velkou Británii, Francii, Rakousko nebo Belgii. Touto částí Evropy, kterou označoval jako *Farangí*, se inspiroval nejvíce. Rusko naopak považoval za hlavního politického vyzyvatele, zároveň ale i stimul pro zahájení reform. Malkom Chán považoval přijetí inspirací z Evropy (*Farangí*) za nevyhnutelné, a naopak loboval za to, aby se Persie tomuto vlivu co nejvíce podvolila. Evropské způsoby a myšlení nazývá doslova „evropským osvícením“ (*anvár-e farangí*) a doporučuje qádžárovským hodnostářům, aby se mu otevřeli.

„Státy zaostávající v modernizaci, které potřebující cizí příklad, musí vynaložit na ministerstvu zahraniční co nejvíce úsilí a prostředků. Evropské osvícená se jako velká voda prožene

¹³⁹ Tamtéž, str. 99.

¹⁴⁰ Není přesně jisté, co Malkom Chán pod označením „barbarské země“ myslel. Mohl narážet na turkické státy a chanáty ve střední Asii a na Kavkaze, které byly postupně začleňovány do Ruského impéria nebo země, které jednoduše zaostávaly za Evropou.

¹⁴¹ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 95.

okolními státy, čím více pootevřeme své dveře, tím více se budeme moci těšit z tohoto evropského požehnání. Právě skrze ministerstvo zahraničí se k nám tato evropská vlna dostává. Kdykoliv jsme si brali Evropu za vzor, říkali jsme: „Ministerstvo zahraničí bychom omezili, jak jen by to šlo, ale teď, když přežití Íránu stojí na přijetí evropské modernity, se budeme naopak co nejvíce snažit o to ho rozšířit.“ Vzhledem k již zmíněným okolnostem je ministerstvo zahraničí považováno manifestací slávy a zdrojem moci státu, a proto má nad ostatními ministerstvy převahu.”¹⁴²

Malkom Chán navrhuje, aby se Persie otevřela evropskému vlivu a nechala se jí „osvítit“, čímž by si zachovala svoji samostatnost a mohla následně čelit evropským mocnostem. Ministerstvo zahraničí, které vzniklo po rozpuštění *dívánu* v roce 1858, mělo jednak do Persie transformovat evropské vymoženosti a moderní myšlenky, zároveň ale i hájit perský stát na mezinárodní scéně. Malkom se dušuje, že v žádném případě nemá v úmyslu zavádět v Persii evropskou dominanci a říká: „Evropské zákony, které byste si přál [Dža‘far Mohandes Tabrízí], získáme tak jako tak, ale nyní z tohoto snažení nemáme žádného užitku, Bůh nás obdařil rozumem a nepotřebujeme, aby nám Evropané dávali lekci. A kromě toho, tady je Írán, tady není žádný Evropan, který by si mohl dělat, co by chtěl.”¹⁴³

Malkom Chán považoval evropský model vlády a fungování státu za přijatelný pro perské prostředí a zdůrazňoval, že „řád státu (*nazm-e doulat*) není v rozporu s žádným náboženstvím, nejedná-li se však o náboženství těch osob, kteří vyvolávají chaos.”¹⁴⁴ O tom, že evropská podoba moderního státu a společenství neodporuje islámu se snažil přesvědčit i následujícím argumentem, že: „v Íránu se vždycky najde někdo, kdo rozumí evropskému řádu a nyní se nachází mezi *modžtahedíny*.”¹⁴⁵

Malkom Chán, narozdíl od většiny liberálně smýšlejících reformátorů, jako byl například Fath-Alí Áchúndzáde nebo Mírzá Áqá Chán Kermání,¹⁴⁶ měl k islámu a ší‘itskému duchovenstvu pozitivní vztah. Na to měl vliv zejména Malkomův otec Ja‘qúb, který v islámu spatřoval účinný nástroj pro organizaci společnosti a chtěl dokonce provést „islámskou renesanci” po vzoru Martina Luthera.¹⁴⁷ Zejména později, při tabákovém protestu, se v měsíčníku *Qánún* Malkom o duchovenstvo opíral a vyzdvihoval jejich proreformní úsilí a boj

¹⁴² Tamtéž, str. 85.

¹⁴³ Tamtéž, str. 13.

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 14.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Mírzá Áqá Chán Kermání (1854-1897) byl íránský literární kritik, reformátor a propagátor předislámského nacionálního narativu.

¹⁴⁷ Mismser, *Souvenirs du monde musulman*, str. 134-135.

s absolutistickými elitami. Malkomův vztah k šiitskému duchovenstvu je tématem na samostatnou práci, nicméně se dá říci, že Malkom Chán v 50. a 60. letech 19. století pokládal duchovní, vedle Násieroddín Šáha, za vhodného spojence, v etablování evropské modernity.

Současně se Malkom Chán vzpíral myšlence, aby se Persie modernizovala čistě svým vlastním způsobem. V *Ketábče-je ghejbí* říká: „...ale jak jsem již opakovaně líčil, a jak budu znova opakovat, pokud byste chtěli sami vymyslet základy řádu (*osúl-e nazm*), bude to vypadat, jako byste sami chtěli objevit telegraf.“¹⁴⁸ A používá i podobné přirovnání s bankou:

„Například kdyby se sešlo dva tisíce velmi inteligentních Íránců a po dobu jednoho roku by si společně představovali, co je to banka, určitě by se zasekli hned v prvním bodu.“¹⁴⁹

Ačkoliv evropský řád přináší všechno potřebné, hospodářskou a politickou stabilitu, technologické a vědecké poznání, Malkom zároveň upozorňuje na to, že cesta k těmto vymoženostem vede skrze reformování samotných základů qádžárovského státu a varuje: „...myslíme si, že je úroveň jejich vývoje stejná jako úroveň jejich průmyslu, avšak základ jejich pokroku (*tarraqí*) tkví v modernizování základů civilizace.“¹⁵⁰ Spíše než technologický pokrok by se měla Persie podle Malkoma Chána soustředit na reformování základů státu, přičemž technologické vymoženosti se stanou vedlejším kýženým produktem.

Přestože Malkom ve svých textech mluví pozitivně o kvalitách perského národa, zejména o jeho inteligenci, dochází k závěru, že bez modernizace po vzoru Evropy čili reformování samotných základů státu, se Persie nebude moci vyrovnat koloniálním mocnostem. Zároveň nabádá k tomu, aby došlo k reformám ještě předtím, než k tomu bude Persie dotlačena silou a bez vlastních představ. Ferejdún Ádamiját při zkoumání Malkomovi korespondence našel dopis Mírzovi Hosejnchánovi, kde dokonce přiznává: „...můžeme si být naprosto jistí, že současné vědní disciplíny a metody jsou podmínkou pro přežití států a v žádném případě se nijak nevážou k období Fath-Alí Šáha. Máme tisíce důvodů k tomu si myslet, že pokud nepřevzeme tyto disciplíny, náš způsob žití nebude možný.“¹⁵¹

¹⁴⁸ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 13.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 9.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 10.

¹⁵¹ Ádamiját, *Fekr-e ázádí*, str. 115.

5. 4. Ustanovení legislativy a návrh konstituce

V čem ale podoba řádu po vzoru Evropy spočívala? Malkom Chán v *Ketábče-je ghejbí* uvádí, že Evropané veškeré výdobytky v oblasti technologie a administrativy „[...] na jednom určitém zákoně (*qánún*) ustanovili.” Termín *qánún* (zákon, pravidlo) se vyskytuje ve všech Malkomových textech. Hámid Algár tvrdí, že ačkoliv Malkom adoptoval termín *qánún* z osmanštiny do perštiny ve smyslu zákona, nerozlišuje mezi evropským sekulárním zákonem a islámským.¹⁵² Hosejn Banái však poukazuje na to, že v Malkomových textech byl termín *qánún* užíván již jako závazný právní termín, odlišující se od tradičního šarí‘atského či zvykového práva *urf*.¹⁵³ Malkom Chán tento termín vysvětluje v *Ketábče-je ghejbí* následovně:

„Každému příkazu vydanému vládou, jenž byl vytvořen pro veřejnost, se říká zákon (*qánún*) a pro členy kmene je nezbytné se mu podřídít.”¹⁵⁴

Zavedení legislativy v Persii bylo jedním z klíčových bodů Malkomova celoživotního úsilí.

„Nejprve vám povím, že se nacházíme ve vhodné době pro vytvoření řádu v Íránu a vládneme se všemi úmysly tak, aby v této spořádané islámské zemi (*doulat-e eslámí-je monazzam*) skončilo období chaosu. Ustanovíme, aby ode dneška na dlouhou dobu byly v reformní radě (*díván-e tanzím*) definitivně vyhlášeny všechny zvyklosti a zákony (*ájíd va qavánín*), které se pro nás stanou závazné. Podpis naší výsosti stvrdí vykonávání zákonů, jež se stanou povinné pro všechny shromážděné ministry. V reformní radě jste si všichni ve všem rovni a budete po ruce svému předsedovi (*ra ‘is*).¹⁵⁵ Běžte a vězte, že královská pozornost očekává vaše úsilí a kvality.”¹⁵⁶

Vzhledem ke struktuře, číslování, tematickému řazení a detailnímu vysvětlování zákonů v *Ketábče-je ghejbí* lze soudit, že Malkom Chán termínem *qánún* myslí rovněž i jakousi formu ústavy.¹⁵⁷ Malkom sám představil zhruba sto vlastních zákonů,¹⁵⁸ respektive zákonných

¹⁵² Algar, *Mīrzā Malkum Khān*, str. 29.

¹⁵³ Banai, *Hidden Liberalism*, str 1.

¹⁵⁴ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 15.

¹⁵⁵ Myšleno Náserooddínovi.

¹⁵⁶ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 22.

¹⁵⁷ V moderní perštině se ústava řekne *qánún-e asásí*, doslova základí zákon.

¹⁵⁸ Přesný počet není znám, Tabátábáim posbírané Malkomovy spisy dosahují až čísla 84, přičemž některé zákony chybí úplně.

paragrafů, přičemž první zákon o deseti odstavcích pojmenovaný „První zákon o fungování vlády v Íránu“ (*qánún-e avval bar tartíb-e hokúmat-e doulat-e Írán*) navrhl za hlavní pilíř státu definující formu vlády, legislativu a status Qádžárovců.

„Vládou Íránu je absolutistickou monarchií (hokúmat-e motlaq); íránským panovníkem je šáhenšáh; titul krále náleží mužským potomkům v přímé linii převelikého krále Náseroddína; íránská vláda (hokúmat) se řídí zákonem (qánún); zákonodárná a exekutivní moc (echtijár-e vaz'-e qánún va echtijár-e edžrá-je qánún) jsou obě v rukou krále; Jeho královská výsost vykonává tyto dvě pravomoci prostřednictvím dvou oddělených shromáždění; prosazování zákonů a záležitostí vlády zodpovídá ministerský kabinet (madžles-e vozará); utváření zákonů má na starosti reformní rada (madžles-e tanzímát); výlučné právo zplnomocňuje šáha být nejvyšším představeným těchto dvou shromáždění; dosazování do funkcí a zároveň propouštění vládních zaměstnanců je součástí výkonné moci královského speciálního práva.“¹⁵⁹

Malkom Chán navrhoval zavedení zákonů, které budou ve výsledku tvořit jednu celistvou právní jednotku, nadstavbu moderního státu. Stát oproštěný se od své mytologické a historické podstaty, a naopak pevně ukotvený v ústavě. Jak již bylo zmíněno v teoretické části, Írán v 19. století byl stále spíše konceptem kulturní a historické říše a Malkom Chán si byl této skutečnosti vědom. Zároveň oddělil pojmy vláda (*hokúmat*) a stát (*doulat*). Vzhledem k obdivu, který Malkom Chán choval k Náseroddínovi, je logické, že o něm i jeho potomcích uvažoval jako o právoplatných panovnících. Zároveň ale nespojoval existenci státu pouze s šáhem Náseroddínem, jelikož, dle vlastních slov, rád státu nelze vystavět pouze na jediném člověku.

Malkom Chán v *Ketábče-je ghejbí* usiloval o propojení islámských základů Persie s evropským stylem administrativy, podobně jako osmanští reformisté při formulování osmanské konstituce roku 1876.¹⁶⁰ Tím se odlišoval od některých svých současníků, například již zmíněného Áchonzádeho nebo Kermáního, kteří naopak odmítali islámské prvky a tvrdě prosazovali sekulární myšlenky. V jedenáctém zákoně „*O sestavování zákonů státu*“ (*Bar edžtemá'-e qavánín-e doulat*) navrhl uspořádat všechny státní dekrety (*ahkám-e doulatí*) a šarí'atské příkazy, které by byly během roku seřazeny do pěti zákoníků – občanského

¹⁵⁹ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 24-25.

¹⁶⁰ Matin-Asgari, *Both Eastern and Western*, str. 25-26.

(*hoqúqnáme*), administrativního (*dívánnáme*), trestního (*džazánáme*), armádního (*nezámnáme*) a úředního (*edárenáme*).¹⁶¹

Ustanovením konstituce se vedle položení základů moderního státu též snažil o zavedení občanských práv v Persii. Třetí zákon o osmi bodech „O právech národa“ (*Bar hoqúq-e mellat*) dokladuje Malkomovo vymezení se proti tehdejší feudální společnosti.

„Zákony celé země se na všechny poddané vztahují rovnocenně; žádné povolání ani administrativní funkce (mansab-e díván) není dědičná; iráňští poddaní mají naprosto stejná práva jako lidé z dívánu; žádnému iráňskému poddanému nemůže být nic odejmuto bez vydání zákonného příkazu; nikdo z iráňských poddaných nemůže být uvězněn bez vydání zákonného příkazu; násilný vstup do obydlí žádného iráňského poddaného nebude povolen bez vydání zákonného příkazu; Íránci budou mít volnost ve vyjádření svého přesvědčení (aqíde); Každý rok budou vybírány daně dle speciálního zákona.“¹⁶²

Přestože ve svých textech hovoří o obyvatelích Persie jako o poddaných (*ro‘ájá*), z Malkomových spisů je patrné, že uvažuje o národu jako společenství již rovnocenných občanů, kteří mají stejná práva a povinnosti jako qádžárovské elity a jejich životy i majetek jsou chráněny zákony. Koncept perského národa Malkom Chán nestavěl na žádném ideologickém pozadí, jazykové, náboženské či etnické příslušnosti. Termín *mellat* ve svých textech už nepoužívá pro označení konkrétní (muslimské) náboženské komunity v Persii, ale zahrnoval do ní všechny náboženské komunity,¹⁶³ tedy každý, kdo žil v qádžárovské říši. Stát by měl podle Malkoma Chána zajistit svobodu náboženského vyznání (*aqájed*). O podobné kroky podporující náboženské menšiny se zasloužil i Amír Kabír, který menšinám snižoval náboženské daně a aktivně je chránil.¹⁶⁴

Perský stát měl obyvatelům poskytovat nejen ochranu a rovnost garantovanou zákonem, ale i možnost vzdělávat se a podílet na chodu státu. Malkom Chán, podobně jako Amír Kabír a Náséroddín Šáh, spatřoval moderní a silný stát v meritokratickém zřízení. Zdůrazňoval ale důležitost specifikovat podmínky pro ty, kteří se chtěli podílet na chodu státní správy. V *Dastgáh-e díván* si ústy jistého Íránce klade otázku, co má udělat a umět, aby se mohl stát ministrem, přičemž se mu od qádžárovského úřednictva nedostávalo žádné odpovědi,

¹⁶¹ Malkom Chán, *Madžmú‘e*, str. 30.

¹⁶² Tamtéž, str. 26.

¹⁶³ Podle M.O.H. Ursinuse termín *mellat* ještě v 19. století označoval příslušníky muslimských či křesťanských obcí. M.O.H. Ursinus, „MILLAT,“ *The Encyclopedia of Islam*, vol. 7 (Leiden: Brill, 1993): str. 61.

¹⁶⁴ Na druhou stranu též Amír Kabír proslul tvrdým potlačením bábistického hnutí. Algar, „AMÍR KABÍR.“

zatímco ve Francii podle Malkoma každý občan přesně ví, co musí ovládat.¹⁶⁵ Ačkoliv Malkom Chán oceňoval založení vysokého učiliště Dárolfonún, nepokládal jej za samospásnou instituci k vyřešení problémů země: „[...] *Nápravu této velké vady nelze odčinit jen tím, že se založí Dárolfonún*”, píše Malkom a dodává, že je nutné vytvořit podmínky vhodné k fungování úřadů.¹⁶⁶ Na tomto bodě nejenže vyvrcholilo Malkomovo popularizování vědy, ale též se zde silně projevilo jeho ovlivnění filosofií pozitivismu. Tímto krokem chtěl jednak technokratizovat a zefektivnit stát, ale zároveň účinně potlačit nepotismus bující v qádžárovské státní správě.

Implementace této podoby konstituce měla pomoci napravit chyby qádžárovských elit. Jak již bylo řečeno v teoretické části, nepotické vazby vznikaly často sňatky se členy s qádžárovské aristokracie. Rodiny tak získávali na prestiži a majetku, přičemž jejich potomci byli již součástí královského rodu. Ministerské posty byly lákavé pozice, čemuž chtěl Malkom Chán zabránit dvěma způsoby; odebráním veškerých výhod dvorním představitelům a zrušením dědičnosti funkcí. To se týkalo například *moustaufijánů*, jejichž funkce byla přenositelná na potomky. Malkom Chán stejně tak plánoval omezit počet osob pracujících ve státní správě.¹⁶⁷

Malkom Chán byl poměrně kritický k tomu, jak neschopně vládnoucí garnitura spravovala jednotlivá hospodářská odvětví. Jako řešení předložil dva zákony. Zákon s pořadovým číslem osmdesát tři odsuzoval feudální praktiky a Malkom jej pojmenoval „O prodeji statků a státního majetku” (*Bar forúš-e amlák-e choláse-je díván*), v němž předložil návrh k prodeji státní půdy zemědělcům (*afrád-e ro'ajjat*).¹⁶⁸ Zákon s číslem padesát čtyři pojmenovaný „O odstranění chudoby v Íránu” (*Bar raf'-e faqr-e Írán*), navrhoval jako řešení okamžité povolání francouzské inženýry, kteří by vybudovali infrastrukturu silnic a mostů z Teheránu do provinčních center.¹⁶⁹

Návrhem perské konstituce se zabývali i další osobnosti 2. poloviny 19. století. Júsef Mostašároddoule (1828-1895) v roce 1874 vydal titul pojmenovaný *Jek kalame* (Jedno slovo), v němž po francouzském vzoru představil ústavu o 19 principech zahrnující dělení moci, občanská práva bez ohledu na náboženské vyznání a vznik ústavních institucí.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 75.

¹⁶⁶ Tamtéž, str. 75.

¹⁶⁷ O funkcích zastávaných ve státní správě pojednává následující podkapitola.

¹⁶⁸ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 50.

¹⁶⁹ Tamtéž, str. 47.

¹⁷⁰ Banai, *Hidden Liberalism*, str. 51-52.

Malkom Chán se zasloužil o vznik ústavy v Persii zejména vydáváním *Qánínu*. V tomto periodiku otevřeně hlásal konstituční myšlenky Johna Stuarta Milla o zápasu mezi svobodou a autokracií.¹⁷¹ Ferejdún Ádamiját rovněž poznamenává, že ke zřízení konstituční monarchie se explicitně začal hlásit po roce 1884.¹⁷²

¹⁷¹ Tamtéž, str. 50.

¹⁷² Ádamiját, *Fekr-e ázádí*, str. 146-148.

5. 5. Reformování qádžárovské administrativy

Mírzá Malkom Chán rozdělával monarchie na absolutistické (*soltanat-e motlaq*), jako byly systémy v Rusku nebo osmanské říši, a umírněné (*soltanat-e mo'tadel*), ve Francii a Velké Británii.¹⁷³ Persii radil mezi absolutistické monarchie, přičemž upozorňuje, že šáh by měl omezit své pravomoci a nedisponovat současně exekutivní i legislativní mocí.

*„V nefungujících absolutistických monarchiích neporozuměli rozdílu mezi těmito dvěma pravomocemi a uplatňovali je současně. A tak v každé této monarchii měli vždy ministři návrh nad panovníkem. Zatímco v absolutistické monarchii, kde byli tyto pravomoci separovány, byla vláda spořádanější.“*¹⁷⁴

Malkom Chán zde naráží na kritiku Mírzy Áqáchána Núrího, který z pozice *sadr-e a'zam* na sebe delegoval veškerou moc. Malkom proto navrhuje oddělení legislativní a exekutivní pravomoci, aby se situace neopakovala. Chtěl tím rovněž předejít vládě absolutistického panovníka s neomezenou mocí. Malkom představuje dva klíčové orgány modernizované perské administrativy – reformní radu (*madžles-e tanzímát*) a kabinet ministrů (*madžles-e vozará*). Obě instituce popisuje takto, v jakémsi imaginativním nastínění ideálního stavu:

*„[...] Írán se topí v chaosu, a tak jeho veličenstvo ustanoví, že bude státní moc rozdělena na dvě oddělené části. Na bedrech ministrů spočine vykonávání šáhových příkazů a jejich definování bude naší pravomocí [reformního rady].“*¹⁷⁵

Tyto reformované orgány dokážou podle Malkoma lépe nakládat se státní mocí, implementovat zákony a následně je vymáhat, a zahrnují v sobě i kontrolní mechanismy. Pro lepší vysvětlení použil příměr s továrnami. Moderní stát přirovnává ke dvěma továrnám: továrně na ocel a továrně lidství (*kárchánedžát-e ensání*). Zatímco továrna na ocel produkuje technologické vymoženosti, továrna lidství je jejím hybatelem a původcem všeho, co se ve státě stane.¹⁷⁶ Specificky narážel na evropský model, který v perském prostředí adoptuje pod názvem *dastgáh-e díván* neboli administrativní aparát.

¹⁷³ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 15.

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 16.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 22.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 11.

„V Evropě se kromě těchto továren nachází ještě jedna, v samotném centru států. Je hnacím motorem pro všechny další továrny. Tomuto velkolepému orgánu se říká administrativní aparát (*dastgáh-e díván*).

Každý, kdo chce porozumět schopnostem lidského rozumu, musí porozumět tomuto administrativnímu aparátu (dastgáh-e díván). Pořádek (nazm), klid, hojnost, velikost státu a veškerý evropský pokrok vychází ze spořádané elegance tohoto aparátu.“¹⁷⁷

Právě tyto dva správní orgány, reformní rada a kabinet ministrů, představovaly pro Malkoma ideální model inspirovaný evropskou administrativou, jehož význam spočíval v dělbě moci. Malkom Chán v *Ketábče-je ghejbí* sám uvedl, že koncept dělby moci na výkonnou (*echtijár-e edžrá-je qánún*) a zákonodárnou (*echtijár-e vaz'-e qánún*) byl v Persii známý až po sesazení Mírzy Áqáchána Núrího.¹⁷⁸ Dělbu moci a rozdělení *dívánu* na několik ministerstev považoval za největší dosavadní úspěch qádžárovských reforem, které zemi posunuly podle Malkoma sto let kupředu.¹⁷⁹

Nejdůležitějším orgánem byla reformní rada, která měla disponovat zákonodárnou mocí. Tomuto orgánů se podrobně věnoval ve čtvrtém zákoně zvaném „O fungování reformního shromáždění“ (*Bar tartib-e madžles-e tanzímát*). Určuje, že shromáždění bude tvořit šáh, tři princové, patnáct rádců (*mošír*) a osm ministrů.¹⁸⁰ Přítomnost ministrů však bude čistě dobrovolná. Rada měla vytvořit ústavu zákony. Ve druhém zákoně zvaném „O podmínkách pro zavedení zákonu“ (*Bar šarajat-e vaz'-e qánún*) Malkom navrhuje sedm podmínek, za kterých by zákony měly být schvalovány:

*„Zákon by měl deklarovat královi vůli a zastupovat zájmy veřejnosti; zákon musí být podepsán na reformním shromáždění se souhlasem všech jeho členů; zákon musí být stvrzen královskou pečeti a podpisem; zákon musí být napsán v perském jazyce a srozumitelně; zákon musí zaznamenán ve sbírce zákonů; zákon musí obsahovat specifická jména a čísla; zákon musí být zveřejněn ve státním tisku.“*¹⁸¹

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 19.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 26

¹⁸¹ Tamtéž, str. 25.

Reformní rada neměla zákony utvářet jen podle šáhovy libovůle, též měla brát v potaz potřeby národa. Zároveň také Malkom Chán navrhoval, aby „reformní shromáždění řešilo stížnosti poddaných týkající se zaměstnanců dívánu.“¹⁸²

Reformní rada rovněž měla řešit případy zrady jednotlivých úředníků. V desátém zákoně zvaném „O oživení Íránu“ (*Bar ehjá-je Írán*) argumentoval, že každý ministr, který se vzepře zákonům státu, přijme úplatek či si přivlastní dar pro šáha (*píškeš*) anebo bude olupovat stát o majetek, bude prohlášen za zrádce a potrestán smrtí.¹⁸³ Ačkoliv Qádžárovci v návaznosti na smrt Amíra Kabíra a po diplomatickém zásahu Velké Británie upustili od drakonických trestů, Malkom Chán navrhoval obnovit popravu pro úředníky, kteří se dopustí zrady. Stejně postihy měly platit i pro služebnictvo (*čákerán*). Vzhledem velkému rozšíření korupce v qádžárovské administrativě tak Malkom spatřoval cestu k nápravě pouze prostřednictvím velmi přísné legislativy a úmyslně tento paragraf nazývá oživením, které vymytí mor korupce a zneužívání moci.

Exekutivní moc měl mít kabinet ministrů, kteří by spravovali jednotlivá ministerstva. Fungování kabinetu ministrů a ministerstev se věnoval v pátém zákoně „O dělení výkonové moci“ (*Qánún-e pandžom bar taghsím-e echtijár-e edžrá*) a šestém „O fungování kabinetu ministrů a jejich zaúkolování“ (*Bar tartíb-e madžles-e vozará va takálif-e kollíje-je išán*). V první řadě Malkom navrhoval vznik celkem osmi ministerstev: spravedlnosti, zahraničních věcí, vnitra, války, vědy, obchodu a stavebnictví, daní a dvora.¹⁸⁴ Ve srovnání s ministerstvy zřízenými Násieroddínem¹⁸⁵ Malkom navrhoval vznik tří dalších ministerstev a to vědy, obchodu a stavebnictví a dvora, a naopak nepočítal s ministerstvem pro islámskou charitu. Každé ministerstvo mělo fungovat podle specificky nastavených zákonů, přičemž elementární povinností vztahující se na všechna ministerstva a ministry byla rovnoprávnost a rovnocennost všech ministrů, a dále to, že nemohou zasahovat do jiných resortů či sami vytvářet zákony.¹⁸⁶

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, Malkom Chán chtěl umožnit každému Íránci, pokud tomu bude způsobilý, ujmout se ministerského postu. Ve dvanáctém zákoně „O fungování ministerstev“ (*Dar baján-e tartíb-e vezáratchánehá*) upřesnil, že úřadu se může chopit pouze ten, jež dovršil 16 let, ovládá perštinu, aritmetiku, geometrii, geografii a historii, a doplňuje, že následné vzdělání bude již záviset na požadavcích jednotlivých ministerstev.¹⁸⁷

¹⁸² Tamtéž, str. 26.

¹⁸³ Tamtéž, str. 29-30.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 28.

¹⁸⁵ Pro připomenutí: ministerstvo financí, války, zahraničí, jurisdikce, vnitra a islámské charity.

¹⁸⁶ Malkom Chán, *Madžmú'e*, str. 28-29.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 31-20.

Ve stejném zákoně též doporučil, aby se každý kandidát na pozici ministra nejprve školil dva roky v tzv. studovnách (*dájere-je ta 'lím*).¹⁸⁸

Zatímco reformní rada měla být „mozkem“ státu, kabinet ministrů měl sloužit jako „prodloužená ruka“ vykonávající všechna nařízení šáha a reformní rady. Malkomův nápad na zřízení dvoukomorového parlamentu se velmi podobal zřízení *madžles-e vozará* a *darbár-e azám* za Mírzy Hosejnchána. Hámid Algár poukazuje na to, že Mírzá Hosejnchán byl Malkomem velmi ovlivněn a forma těchto dvou ústavních orgánů v podstatě vzešla přímo od Malkoma Chána z *Ketábče-je ghejbí*.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Doslova vzdělávací kruh.

¹⁸⁹ Algar, *Mīrzā Malkum Khān*, str. 105-106.

Závěr

Mírzá Malkom Chán byl jednou z nejvýznamnějších intelektuálních osobností qádžárovské éry, který se zasloužil o uvedení řady nových právních a politických výrazů do běžné praxe; šířil myšlenky osvěty, zdůrazňoval nutnost modernizace země a zejména státního aparátu. Jeho vize legislativních reforem, zákonů, formulace státoprávního uspořádání a zejména ustavení konstituce, sehrály významnou roli ve formování budoucích základů konstituční monarchie na počátku 20. století. Ve svých raných pamfletech loboval Malkom Chán za vytvoření silného státního aparátu, oddělení moci výkonné a zákonodárné, odstranění nepotických vazeb ve státní správě nebo prosazení vzdělanostních podmínek pro vykonávání ministerských postů.

V předkládané bakalářské práci jsem prozkoumával vybrané písemnosti Malkoma Chána a analyzoval, kategorizoval a tematizoval v nich obsažené Malkomovy kritické postoje a návrhy reforem qádžárovské státní správy v polovině 19. století. V teoretické části jsem prozkoumával koncept modernizace jak v obecné rovině, tak v kontextu qádžárovské Persie 19. století a poukázal na specifika modernizačního procesu v Persii. Zároveň jsem pracoval s paradigmatem *mnohočetných modernit*, čímž jsem zdůrazňoval nutnost nahlížet na každý modernizační proces jako na jedinečný. V historické části jsem zmapoval významné historické okamžiky a osobnosti v Persii 19. století, přičemž jsem náležitou pozornost věnoval i charakteru státní správy. V životopisné části jsem nastínil nejdůležitější mezníky života Mírzy Malkoma Chána a prozkoumal, jak byl ovlivněn evropskou klasickou a moderní filozofií a zejména svým otcem Ja'qúbem.

Malkom Chán se nechal inspirovat v hojné míře evropskými modernizačními modely, zejména administrativní a legislativní povahy, především z Francie, ale i dalších západoevropských zemí. Zároveň ale též varoval před expanzivními tendencemi Ruska a Velké Británie a odsuzoval případnou dominanci těchto mocností v perském prostředí. Ačkoliv byla Evropa Malkomovou hlavní inspirací, snažil se též propojovat modernizační koncepce ze Západu s tradičními hodnotami islámské společnosti. Nebránil se zapojení duchovenstva do chodu státní správy a propojení šarí'atských právních nařízení s evropským modelem legislativy. Tato syntéza islámské společnosti s evropskými hodnotami byla ovlivněna jednak osmanskými reformami *tanzímát*, zároveň ale i názory Malkomova otce Mírzy Ja'qúba, který měl na Malkoma nepochybně silný vliv a sám spatřoval v islámu účinný modernizační nástroj

Ve svých spisech používal Malkom Chán pestrou paletu výraziva čerpajícího zejména z reformujícího se prostředí osmanské říše. Do praxe uvedl termíny jako např. *qánún* (zákon), *tanzímát* (reformy) nebo *mellat* (národ), přičemž termínu *qánún* vtiskl význam legislativy jako takové a zejména pak význam konstituce.

Ke zdůraznění určitých jevů ve společnosti Malkom hojně využíval termínů ve významové opozici. Např. vizi moderního stabilního státu podmiňoval přijetím řádu (*nazm*); v Malkomově podání stavu, kterého zatím Persie nedosáhla. Představitelé země by ale všemi prostředky měli usilovat o jeho dosažení. Do protikladu stavil termín chaos (*eghtešáš*), zástupný výraz pro celou řadu problémů tehdejšího státu od nefunkční administrativy, přes chybějící pevné základy státu, hojně rozšířenou korupci, nepotismus, zneužívání moci, přehnané zpátečnictví až po sentimentální nahlížení na historii. Všechny tyto nedostatky se podle Malkoma nejenže podepsaly na úpadku Persie, ale též zbrzdily jakýkoli potenciální vývoj státu. Původci chaosu byly primárně qádžárští hodnostáři, kteří se nechovali státnicky, jednali jen ve vlastní prospěch, reformy přejímali povrchně nebo je zcela odmítali a zneužívali nejrůznějších příbuzenských vazeb k vlastnímu obohacení. Naději spatřoval v osobnosti šáha Náseroddína, kterého považoval (alespoň zpočátku) za ryzího reformátora, jenž může Persii nasměrovat na cestu úspěšných změn.

Nutnost modernizace (*tarraqí* – termínu užíval jak ve smyslu pokroku, tak modernizace) byla klíčovým Malkomovým tématem. Nabádal perské hodnostáře přijmout správní a legislativní opatření, která se již uplatňovala v Evropě. V opačném případě varoval před nedobrovolným podřízením se evropským velmocem, zejména carskému Rusku. Qádžárovské hodnostáře kritizoval za inklinaci k přejímání pouze technologických vymožeností ze Západu, zatímco on sám poukazoval na nutnost reformovat základy státu a přijetí evropského modelu administrativy.

Malkom Chán navrhoval vznik dvou oddělených legislativně-správních orgánů, které by plnily šáhovy příkazy, zároveň ale naslouchaly potřebám obyvatel a prováděly správu země v souladu s uváděním zákonů do praxe. Klíčovým orgánem měla být reformní rada (*madžles-e tanzímát*), jejímž hlavním úkolem mělo být koncipování zákonů a dohlížení na záležitosti státu. Chod státu měl zajišťovat kabinet ministrů (*madžles-e vozará*), jež by v duchu meritokratických principů tvořili pouze vzdělání a odborně způsobilí lidé.

Propagování věd (*olúm*) dle západního vzoru a v duchu pozitivismu, kterým se nechal inspirovat u anglického filozofa Stuarta Milla, bylo dalším důležitým tématem Malkomových reformních pamfletů. Uvádí jistý rozpor mezi konceptem vědeckého poznání (*olúm*) a

vrozeným rozumem (*aql*) a navrhuje, aby se chod státu řídil ve vzájemné symbióze obou konceptů.

Za nejpodstatnější výsledek mého zkoumání považuji Malkomovo nabádání k vytvoření a přijetí ústavy, v Malkomových raných pracích zatím ještě ustavující perský stát coby absolutistickou monarchii pod vedením šáha Násieroddína a jeho potomstva. Intenzivněji Malkom Chán prosazoval zavedení konstituce až v periodiku *Qánún* vydávaném v 90. letech 19. století. Malkom též ve svých spisech představil a podrobně rozepsal zákony, které měly tvořit budoucí podobu legislativních pilířů perského státu. Jednalo se např. o „První zákon o fungování vlády v Íránu“ (*Qánún-e avval bar tartíb-e hokúmat-e doulat-e Írán*), „Druhý zákon o právech národa“ (*Qánún-e dovvom bar hoqúq-e mellat*) nebo „Desátý zákon o oživení Íránu“ (*Qánún-e dahomín bar ehjá-je Írán*).

Ačkoliv se Mírzá Malkom Chán na počátku svého veřejného působení zasazoval o udržení absolutistické monarchie s osvíceným monarchou v čele (konkrétně šáhem Násieroddínem a jeho potomky), v pozdějším období se jednoznačně profiloval jako propagátor systému konstituční monarchie. Malkomův entuziasmus a víra v modernizaci státního aparátu pod záštitou panovníka, kterou lze detekovat v jeho raných pracích, se neochotou qádžárovských autorit účinně zemi reformovat utlumily a v pozdějších pracích se z Mírzy Malkoma Chána, dvořana radícího qádžárovským autoritám, stal jeden z jejich nejhlásitějších kritiků autorit a nefunkčního systému. Nezměrné reformní úsilí Mírzy Malkoma Chána, jeho vize a proklamace směřující k legislativní i celkové společenské obrodě perského státu, reformních návrhy, které ve svých spisech prezentoval jako nutné a klíčové k úspěšné nápravě země, to vše výrazně přispělo k vývoji Persie na prahu konstitučních událostí na počátku 20. století.

Seznam použitých pramenů a literatury

Primární literatura

- Malkom Chán, Mírzá a ed. Tabátabáí, Mohít. *Madžmú'e-je ásár-e Mírzá Malkom Chán* (Sbírka děl Mírzy Malkoma Chána). Teherán: Ketábcháne-je Dáneš, 1974.

Sekundární literatura

- Abrahamian, Ervand. *Iran Between Two Revolutions: Princeton Studies on the Near East*. Princeton: Princeton University Press, 1982.
- Ádamiját, Ferejdún. *Fekr-e ázádí va moqaddame-je nehzat-e mašrútiyát*. Teherán: Enteshárát-e Sochan, 1962.
- Algar, Hamid. *Mírzá Malkum Khān: A Biographical Study in Iranian Modernism*. Los Angeles: University of California Press, 1973.
- Árnason, Jóhann Páll. “Modernita jako nová civilizace: jednota a rozrůznění.” v *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech*, editováno Milanem Kreuzzigerem a Ondřejem Lánským, str. 27-132. Praha: Filosofia, 2016.
- Ashraf, Assef. “A Familial state: elite families, ministerial offices, and the formation of Qajar Iran.” *Middle East Studies*. (2018).
- Bakhash, Shaul. “The Evolution of Qajar Bureacracy: 1779-1879.” *Middle Eastern Studies* vol. 7, č. 2 (1971): str. 139-168.
- Banai, Hossein. *Hidden Liberalism: Burdened Visions of Progress in Modern Iran*. Bloomington: Indiana University, 2021.
- Brown, Edward G. *The Persian Revolution of 1905-1909*. Cambridge: Cambridge University Press, 1910.
- Browne, Edward G. *The Press and Poetry of Modern Persia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1914.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. “Různorodé modernity.” v *Modernita/modernity v eurasijských kulturních a civilizačních kontextech*, editováno Milanem Kreuzzigerem a Ondřejem Lánským, str. 133-166. Praha: Filosofia, 2016.
- Gombár, Eduard. “Ázerbájdžán a „velká hra“ velmocí“ 1814-1829.” *Bulletin centra ázerbájdžánských a kaspických studií* 11, č. 44 (2016): str. 1-5.

- Kamrane, Matine. “Mirza Malkam Khan: réformateur religieux?.” *CEMOTI Populisme en Turquie, identité en Iran*, č. 9 (1990): str. 79-84.
- Karvar, Anousheh. “La reforme de l’état et la modernisation de l’armée persane au 19e siècle: un processus inachevé.” *Oriente Moderno* 23, č. 84 (2004): str. 67-83.
- Katouzian, Homa. *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*. New Heaven: Yale University Press, 2009.
- Kubíčková, Věra. “Proměny v perské literatuře.” v *Setkání a proměny: vznik moderní literatury v Asii*, editováno Zbavitel, Dušan a další, str. 89-104. Praha: Odeon, 1976.
- Lapidus, Ira M. *A History of Islamic Societies*. Berkeley: University of California, 2002.
- Matin, Kamran. *Recasting Iranian Modernity: International relations and social changes*. London: Routledge, 2013.
- Matin-Asgari, Afshin. *Both Eastern and Western: An Intellectual History of Iranian Modernity*. Los Angeles: California State University, 2018.
- Mismar, Charles. *Souvenirs du monde musulman*. Paris: Librairie Hachette, 1892.
- Parsinejad, Iraj. *A History of Literary Criticism in Iran (1866-1951): Literary Criticism in the Works of Enlightened Thinkers of Iran: Akhundzade, Kermani, Malkom, Talebof, Maraghe'i, Kasravi and Hedayat*. Maryland: IBEX Publisher, 2003.
- Rásech, Kerमतolláh. “Mírzá Malkam Chán va sonnatgerájí-je báztabí.” *Political research quarterly* vol. 6, č. 3 (2016): str. 22-36.
- Rypka, Jan a spol. *Dějiny perské a tádžické literatury*. Praha: Akademie věd, 1959.
- Sykes, Sir Percy. *Persia*. Oxford: Clarendon Press, 1922.
- Ursinus, M.O.H. “MILLAT.” *The Encyclopedia of Islam*, vol. 7 (Leiden: Brill, 1993): str. 61-64.

Slovníky

- Fazl-i-Ali, Maulawi. *A Dictionary of the Persian and English Designed for the Use of Military and Civil Officers and Schools*. Bombaj: Education Society's Press, 1885.

Elektronické zdroje

- Algar, Hamid. “AMĪR KABĪR, MĪRZĀ TAQĪ KHAN.” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 3. srpna 2011. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/amir-e-kabir-mirza-taqi-khan> [Navštíveno 21. 1. 2022].

- Amanat, Abbas. “COURTS AND COURTIERS vii In the Qajar period.” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 2. listopadu 2011. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/courts-and-courtiers-vii> [Navštíveno 18. 2. 2022].
- Amanat, Abbas. “E’TEMĀD-AL-DAWLA, ĀQĀ KHAN NŪRĪ.” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 19. ledna 2012. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/etemad-al-dawla-aqa-khan> [Navštíveno 21. 1. 2022].
- Arjomand, Said Amir Arjomand. “CONSTITUTIONAL REVOLUTION iii. The Constitution.” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 28. října 2011. Dostupné z: <https://www.iranicaonline.org/articles/constitutional-revolution-iii> [Navštíveno 3. 5. 2022].
- Bakhash, Shaul. “ADMINISTRATION in Iran vi. Safavid, Zand, and Qajar periods.” *Encyclopædia Iranica*, naposledy upraveno 22. července 2011. Dostupné z: <http://www.iranicaonline.org/articles/administration-vi-safavid> [Navštíveno 30. 1. 2022].
- Lambton, A.K.S. “EQTĀ’.” *Encyclopædia Iranica*. Naposledy upraveno 15. prosince 2011. Dostupné na: <https://iranicaonline.org/articles/eqta> [Navštíveno 11. 2. 2022].